

DIMÉNY ATTILA

**KEGYELET
EMLÉKÉÜL
ÁLLÍTOTTÁK**

A kézdivásárhelyi református
temető kulturális öröksége

© www.kjnt.ro/szovegtar

Dimény Attila

Kegyelet emlékéül állították
A kézdivásárhelyi református temető kulturális öröksége

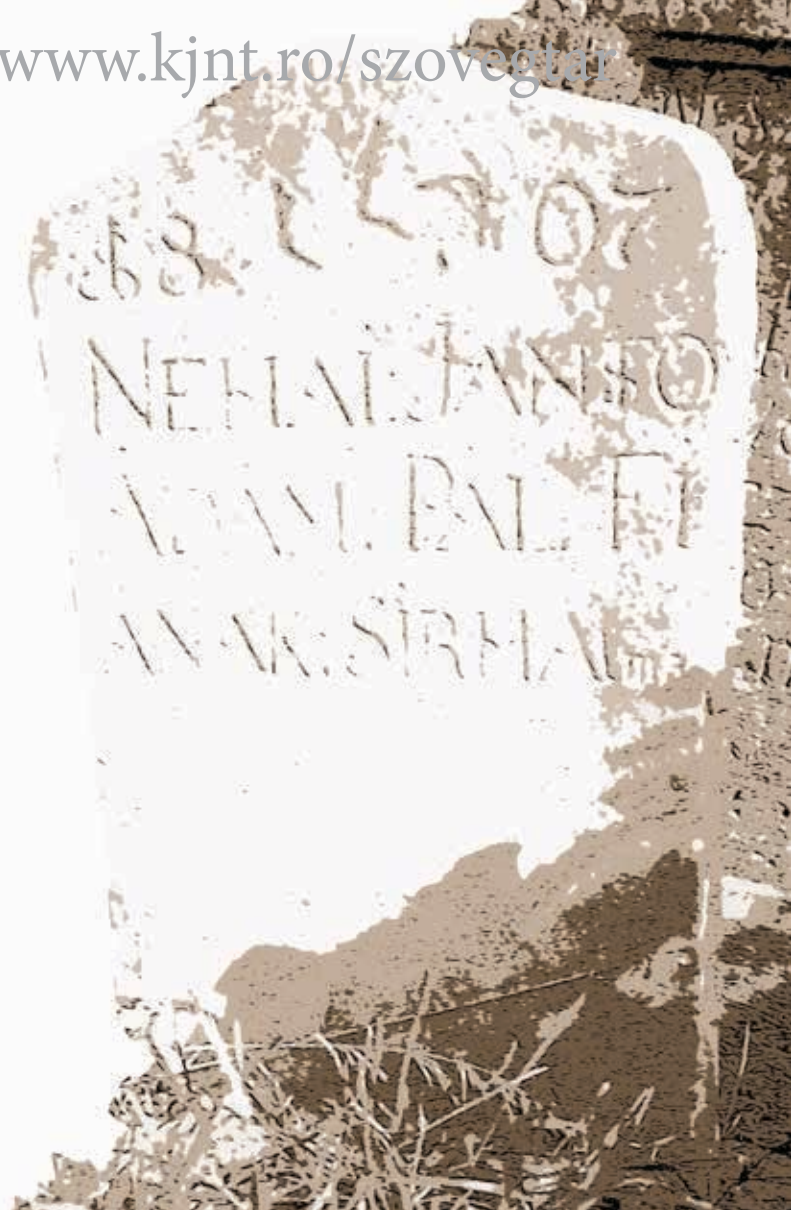
DIMÉNY ATTILA

KEGYELET EMLÉKÉÜL ÁLLÍTOTTÁK

A KÉZDIVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS TEMETŐ
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGE

Kriza János Néprajzi Társaság
Kolozsvár
2019

A kiadvány megjelenését támogatta:

Bethlen Gábor Alap
Székely Nemzeti Múzeum
Kézdivásárhelyi Polgármesteri Hivatala
Kézdivásárhelyi Református Egyház
Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete

Lektorálta: dr. Kinda István

Szerkesztette: dr. Jakab Albert Zsolt

Borítóterv, fotó és műszaki szerkesztés: Dimény Attila

A borítóhoz használt fotó 1994-ben készült egy ma már nem létező sírkőről (349b helyrajzi szám a térképen).

Légi fotók: Ignác Szabolcs

Nyomdai munkálatok: T3 Kiadó és Nyomda, Sepsiszentgyörgy

Igazgató: Tulit Attila

© Dimény Attila

© Kriza János Néprajzi Társaság

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DIMÉNY, ATTILA

Kegyelet emlékéül állították. A kézdívasárhelyi református temető

kulturális öröksége / Dimény Attila. - Cluj-Napoca : „Kriza János” Néprajzi Társaság, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9015-08-7

718

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Bevezetés	7
A kézdivásárhelyi temetőkről	13
A régi református temető térbeli fejlődése	21
Sírkövek a régi református temetőben	31
Közéleti és jeles személyek síremlékei a református temetőben	43
Sírboltok és kripták a régi református temetőben	89
A sírboltok és kripták formai változásai 1829–1980 között	95
Az első épületszerű sírboltok (1829–1863)	95
A kriptasor (1863–1900)	105
A 20. század első két évtizedében épített kripták	125
Kriptaépítés 1920–1970 között	137
Összegzés	144
Levéltári források	146
Szakirodalom	147
Rezumat	150
Abstract	151

Kézdivásárhely madártávlatból, háttérben a nyugaton magasodó Bodoki-hegység. (Ignác Szabolcs, 2018)

© www.kjnt.ro/szovegtar

Bevezetés

A földi nyugodalomhelyek, ahogyan a kézdivásárhelyiek nevezték a temetőt a 19. század derekán, a mindenkori települések szerves részét képezték. Kezdetben a templomok körül helyezkedtek el, azonban a közösségek számbeli gyarapodása és számos egészségügyi ok miatt legtöbb helyen kikerültek a települések határába. A települések térbeli növekedése során, főként városokban, a lakóházak rendre körülvették a temetőket, így sok helyen a sírkertek ismét beépültek a településbe. A kézdivásárhelyi református temetővel is ez történt.

A nagyobb városok, mint Budapest vagy Kolozsvár régi temetőkertje, a Kerepesi és a Házsongárd ma már több mint temetkezési hely, ugyanis a szakrális tér az itt nyugvó híres személyeknek köszönhetően panteon jellegűt kapott. A szellemi örökség mellett a mívesen kialakított síremlékek és kripták is kulturális örökségünk részét képezik, melynek megóvását egyre szélesebb körben hangsúlyozzák. Erdélyben elsőként az 1999-ben Kolozsváron létrehozott Házsongárd Alapítvány karolta fel a város legrégebbi sírkertjében található örökség ápolását (Gaal 2006: 122–123). A jelentős örökségvédelmi tevékenységnek köszönhetően az évek során a sírkert turisztikai célponttá vált. Hamvay Péter egy nemrég megjelent tanulmányában az egykori Kerepesi, ma Fiumei úti sírkert kapcsán arra keresi a választ, hogy lehet-e múzeum a sírkert? (Hamvay 2017: 57–75)

A temetők régi síremlékeinek felértékelődése az utóbbi évtizedben kisebb településeken is megfigyelhető. Felsőháromszéken több településen (például Kézdiszentléleken, Zabolán) összegyűjtötték a régi sírköveket és a temető szélén állították újra. Ez a megoldás megvédi a követ a pusztulástól, de megfosztja eredeti rendeltetésétől és megváltoztatja a temető arculatát. Követendő példának tekinthető viszont a Maros megyei Havadtő régi temetőjének helyreállítása. A Pro Havadtő Egyesület által 2013-ban indított temetőrendezési program egyedi a maga nemében (Kinda 2016).

A kézdivásárhelyi református temető a város legrégebbi temetkezési helye, melyet közel huszonöt éve a helyi társadalomtörténeti kutatásaim egyik fontos forrásaként vizsgálok. Az eredményesebb kutatás érdekében a temető kulturális örökségének módszeres feltárására 2014–2018 között került sor a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi senior pályázatok támogatásával. Előbb a temető térbeli fejlődését vizsgáltam a 18. századtól az 1970-es évek végéig. A terepkutatás során felmértem a temetőt, beazonosítottam és térképre vetítettem a régi sírjeleket, majd a város jómódú polgárainak sírboltjait és kriptáit dokumentáltam. Ezt követően korábbi

kutatásaimra támaszkodva a jeles kézdivásárhelyi személyek sírhelyeinek behatárolása és térképen való megjelölése is elkészült (Dimény 2018).

A kálvini szemlélettel ellentétben, miszerint jeltelen sírba kellene temetkezzenek a követői, különlegesnek tekinthető a református temetőben kialakított kriptasor, melynek létesítése időben azonos Kézdivásárhely főtérségi házainak 19. századi átépítésével, a város polgári arculatának kialakításával. Gaal György szerint a városi köztemető, amennyiben nem zárják le és nem nyilvánítják műemlékké, bő félévszázados késéssel tükrözi a város lakosságának összetételét, ízlését, valamint anyagi helyzetét (Gaal 2006: 14). A vizsgált kézdivásárhelyi temető, annak ellenére, hogy folyamatosan használatban van, még mindig a 100–150 évvel ezelőtti helyi társadalom lenyomata. Részben a nagy számban megmaradt 19. századi sírkövek, részben a sokkal időtállóbb kriptáknak köszönhetően a város polgári átalakulását lehet nyomon követni a temető segítségével.

Mint bármelyik használatban lévő temető, a kézdivásárhelyi református sírkert is folyamatosan változott, de ez az átalakulás az utóbbi évtizedekben felgyorsult. Korábban egy organikus változás zajlott, vagyis a sírjelek csak formai szempontból alakultak át, az alapanyaguk többnyire a közelben található homokkő maradt. A cementből öntött sírkövek az 1960-as évektől nagy változást hoztak az anyag minőségét illetően, de formaviláguk többnyire a korábbi táblás sírjeleket követte. Az utóbbi években viszont olyan új sírjelek jelentek meg, melyek formájukban és anyagukban teljesen eltérnek a korábbiaktól. A műmárványból kialakított síremlékek színük és formájuk tekintetében is tájidegenek a régi református temetőben. Amennyiben ezek térhódítása felgyorsul, a régi református temető elveszti ma ismert arculatát.

A városi temetők arculatának változását az iparosítást követő lakosságnövekedés is előidézte. Kézdivásárhelyen az 1960-as évek végén kezdődött el a lakónegyed kiépítése, így a tömbházlakásokban már nehézkessé és kényelmetlenné vált a halott ravatalozása, ezért az 1970-es évek közepén a városi gazdálkodási vállalat (közimert néven az IGO) ravatalozót építtetett a régi református temető mellé. 1980-ban a római katolikus egyház is saját ravatalozót emelt a Kézdiszentlélek irányában lévő temető bejáratánál. Ezt követően a temetkezési szokások is átalakultak. Napjainkra teljesen megszűnt a családi házból való temetés, így a halottól való elbúcsúzás formálisan már a ravatalozóban zajlik és nem több mint egy-két óra együttléteket jelent. Ugyanakkor napjainkban a kripták és földalatti sírboltok kivételével már többnyire két koporsó befogadására alkalmas sírokba temetkeznek, ami az elmúlt 20–25 év alatt az újonnan nyitott temetők rohamos felteléséhez vezetett.

Jelen kutatás elsősorban a régi temetőrész társadalom- és művészettörténeti fontosságára kívánja felhívni a figyelmet. A régi síremlékek fokozatos eltűnését az is veszélyezteti, hogy számos elhunytak már nincs élő hozzátartozója, vagy ha igen, akkor a családtagok már nem érzik közelinek őket, nem tartják fontosnak emléküket ápolását. Az eredmény mindkét esetben az, hogy a város egykori közéleti és jeles személyei közül mára sokan feledésbe merültek. Éppen ezért a kutatás egyik fontos célja ennek a hiánynak a pótlása.

Az 1970-es években épített ravatalozó a kézdivásárhelyi régi református temetőben. (DA, 2019)

A református temető nyári látképe keleti irányból. (DA, 2019)

A 2006-ban megnyitott kézdivásárhelyi új református temető. (DA, 2019)

© www.kjnt.ro/szovegtar

A kézdivásárhelyi temetőkről

A jelenlegi Kézdivásárhelynek öt temetője van: református, római katolikus, ortodox és zsidó temető, valamint a 20. század közepén a városhoz csatolt Oroszfa lu temetője. Mindenik a település szélén, többnyire dombos, árvíz től védett területen helyezkedik el.

Középkori szokás szerint a települések első temetői a templomok mellett voltak (Gaal 2006: 6). A 18. századi kézdivásárhelyi térképek és a napjainkban is ismert településszerkezet azt igazolja, hogy a főtéri református templom északnyugati felétől, mintegy 10 000 m² területen, az építkezések csak később indultak el. 1905-ben Török Andor, a város akkori polgármestere, a Kézdivásárhelyen megjelenő *Székelyföld* lapban egy terjedelmesebb írást tett közzé a város 18. századi életéről. Abban említi, hogy a korabeli iratokban a várfallal körülvett templom mellett egy *posványos* terület, a *cigánytó* terült el, ami a 19. század közepén még létezett. Kiterjedését tekintve nem tudni mekkora lehetett, de a fent említett terület környékén több helyen kerültek elő korabeli sírok. A különböző egészségügyi rendeletek következtében csak a 16–17. századok folyamán telepíthették ki a temetőt az akkori helység keleti határába, az Oroszfa lu felőli Torjapatak árterülete fölé emelkedő terasz peremére. Török Andor szerint a 18. század elején már teljesen felhagyták a templom melletti temetőt.¹

A középkorban épített templomoknál jellemző volt, hogy az egyházi és világi méltóságokat a templomok alatt kialakított kriptákban temették el. Tekintettel arra, hogy Kézdivásárhely első temploma is ebben a korban épült, feltételeztem, hogy itt is lennie kellett kriptának. Az erre vonatkozó választ a kézdivásárhelyi református egyház 1914. január 26-i presbiteri gyűlés jegyzőkönyvében találtam meg.² A gyűlés egyik napirendi pontja többek között arra vonatkozott, hogy a „templom restaurálásával kapcsolatosan támassék fel a templom alatt lévő kriptá, régi érdekességek feltalálhatása céljából”. A presbitérium a *Székely Ujság* 1913. évi 131. számában megjelent *Református aláírással* címet viselő cikk kapcsán foglalkozott az ügyvel, melyet végül nem tartottak időszerűnek, így levették a napirendről. Az akkori

¹ Török Andor *Székelyföld* 1905. december 7., XXIV. évf., 98.; Dimény 1997: 183.; – A 40. udvartérben lakók szerint még a 20. század második felében zajló építkezések során is találtak régi sírokat a templom melletti 39. udvartér és a tőle több háznyira fekvő 40. udvartér között. A két udvartér egymástól több ház távolságra nyílik, ami eltér a többi udvartértől, melyeket mindössze csak egy-egy ház sor választ el egymástól.

² KREkL – I/24, 1914, 8/251.

templomjavítás során a kriptá bejáratát valószínűleg eltakarták, így az elmúlt 100 év alatt teljesen megfeledkeztek a templom alatti kriptáról. Az egyházhoz közel álló személyek nem tudnak róla és semmi jel nem utal arra, hogy hol lehet a kriptá lejárata.

A reformáció terjedését követően a római katolikusok kisebb csoportja a Kantában húzódott meg, de számukra folyamatos háttérrel, biztonságot és utánpótlást jelentett a felső-háromszéki *Szentföldön* élő szinkatolikus lakosság. Elsősorban nekik, másodsorban pedig a központi, bécsi hatalom támogatásának köszönhetően a kantai közösség a 18. század végére látványos gyarapodásnak indult. Ennek eredményeként csakhamar egy jelentős intézménnyel gazdagodott a közösség, ugyanis Nagy Mózes minorita szerzetes az 1680-ban Esztelneken alapított iskoláját ide helyezte át. A kantai és a felső-háromszéki római katolikusok 1696-ra felépítettek egy kisebb minorita templomot, amit a 18. század folyamán impozáns szentéllyel és minorita rendházzal bővítettek. A római katolikus közösség számának gyarapodását az is jelzi, hogy 1835-ben Rudnay Sándor, Erdély püspöke már azzal fordult a város vezetőségéhez, hogy az utaljon ki külön temetőhelyet a katolikus híveknek, mert a református temető mellett fenntartott hely már nem elegendő. Erre a kérésre kapta meg a katolikus egyház a mai temető egy részét. A temető nagyobbik felét Wellnreiter György, kezdivásárhelyi örmény sörgyáros, volt főgondnok adományozta a katolikus hitközségnek a 19. század végén (Dimény 1997: 183–184).

Kézdivásárhely – vásáros hely lévén – pihenő és szálláshelye volt az ortodox felekezethez tartozó átutazó kereskedőknek és fuvarozóknak. A 17. században Kanta területén ők építették a napjainkban is meglévő ortodox templomot, amivel egyidőben valószínűleg temető is létesült. Orbán Balázs a 19. század második felében 40 ortodox vallásút jegyzett fel. A nagyobb gyárak létesítéséig (1968) a város ortodox lakosságának száma elenyésző volt. Temetőjük a város szélén volt, ott ahol az 1990-es év elejétől épül az új ortodox templom. Ezt a temetőt 1967-ban számolták fel és nyitottak egy új temetőt a katolikus sírkert szomszédságában (Dimény 1997: 184).

A ma is létező, a 20. század első felében megnyitott zsidó temetőt csak az 1930-as évek végéig használta a közösség (Féder 2006: 393–395). A második világháborús tragédiában gyakorlatilag teljesen felszámolódott a közösség, utolsó tagját, Stein Emánuel Manót sem oda temették el, amikor 2003 tavaszán elhunyt (Féder 2006: 534–549).

1968 után a város lakossága növekedésnek indult. Ez később a magyar temetők túlzásfoltosságához vezetett. Gyakorivá váltak az egymás sírjába való temetkezések. Ennek elkerülése végett bővítették a temetőket, vagyis a temetőkerten kívül nyitottak újabb sírokat, így a református és katolikus temető is régi és új részre oszlott. A református temetőben az 1970-es években nyitott temetőhely is feltelt, ezért 2007-ben a református egyház a város délkeleti határában, a jelenlegi temetőtől fél kilométerre déli irányba, egy közel 3 hektáros saját területen új temetőt létesített. Az 1990-es évek elején a római katolikus egyház is kénytelen volt a temetőkerten kívül bővíteni a temetőt, amely az elmúlt 29 évben majdnem teljesen feltelt.

Az 1980-ban épített ravatalozó a római katolikus temető bejáratánál, előtérben az 1990-es évek elején megnyitott új temető. (DA, 2019)

A kézdivásárhelyi zsidó temető. (DA, 2016)

© www.kjnt.ro/szovegtar

A kézdivásárhelyi ortodox temető. (DA, 2019)

A kézdivásárhelyi régi református temető légi felvétele. (Ignác Szabolcs, 2018)

© www.kjnt.ro/szovegtar

A régi református temető térbeli fejlődése

Két, Sávai János által közzétett, 1770-ben keltezett dokumentumban a kézdivásárhelyi reformátusok és a Kantafalvi katolikusok arra keresik a választ, hogy a kézdivásárhelyi református temető délkeleti végében levő katolikus temetőhely³ melyik település területéhez tartozott, ill. kiknek a számára nyitották eredetileg (Sávai 1997: 303). Egy akkor 65 éves megkérdezett tanú többek között azt nyilatkozta *igen egy öreg aszzony* elmondása alapján, hogy annak anyja idejében szántóföld volt a hely, ami feltehetően a 17. század végére, 18. század elejére vonatkozhatott. A régi református temető megnyitására vonatkozóan egyelőre ez a legkorábbi adat. Tény, hogy két 18. századi évszamos sírkő igazolja, hogy akkor már ide temetkeztek. A régebbit a 2000-es évek elején Demeter Lajos, a sepsiszentgyörgyi megyei könyvtár munkatársa fedezte fel és mentette be a Székely Nemzeti Múzeumba egy sírjelek tematikájú kiállításához. A homokkőből készített sírkőtöredék egy sírásás során került elő, melyen az olvasható, hogy *Ciszár Istvan csinaltatta Ano 1729-ben*. Egykor ívben záródó, kb. 10 cm vastag és 70–80 cm magas sírkő lehetett, melynek megmaradt felső két részén domborított faragású virág látható, a domborított keretű szövegablakban a fenti szövegen kívül a sírkő baloldali részén egy kardot tartó kar jelzi a család katonarendiségét (Demeter 2007: 385).

2014 nyarán egy temetkezés során a kiásott sírgödörből előkerült egy 1779-ből származó sírkő is. A megtalálói nem temették vissza, így a temető felmérése során bukkantam rá. Beder Imre helyi református lelkésszel közösen igyekeztem az előkerülési hely közelében felállítani az egyébként már akkor kettétört sírkövet. A sírjelet a Szent Anna-tó környéki vulkáni kőzetből faragták és ennek köszönhetően nem

A 238. helyrajzi számú, 18. századi sírkő.
(DA, 2016)

³ A későbbiekben a *kicsi katolikus temető* néven került be a köztudatba.

A 65. helyrajzi számú, 2014-ben előkerült, 1779-ben állított sírkő. (DA, 2014)

mállott szét a föld alatt, de valószínűleg már a betemetésekor kettétört a *szöveglablak* a *talpa* mentén. A sírkő szögletes formájú, kb. 10 cm vastag és 70 cm magas, a szöveges résznél bemélyített, melyet hármass lépcsős kialakítású perem szegélyez. Ablakában a *J SAMU SIRHALMA 1779 DIE* vésett szöveg volt olvasható. Sajnos csak volt, mert feltehetően az ott dolgozó kőművesek időközben megcsonkították a felső szöveges részt. A töredékes sírkövet ideiglenesen bementettem a kézdívasárhelyi múzeumba.

A temető régi sírköveinek beazonosítása során találtam még két követ, melyek a látható szövegtöredékek alapján feltehetően 18. századiak lehetnek, de egyértelműen nem lehet beazonosítani őket.⁴ Az adatbázisban 238. számmal jelölt sírkövön látható egy nagyon megkopott, 1770-re hasonlító évszám.

A temető délkeleti csücskében található a régi katolikus temető, melyről az előbbieken már tettem említést. Feltehetően egyidős a református temetővel, ugyanis a reformációt követően nem tért át mindenki a protestáns vallásra, ill. – vásáros hely lévén – az idegenek jelenléte folyamatos volt a városban. A kicsi római katolikus temető rész kutatásához a Sávai János által közétett székelyföldi katolikus plébániák levéltári iratai között találtam két, 1770 júliusában keltezett dokumentumot (Sávai 1997: 296–305). Az 1835-től vezetett református egyházi jegyzőkönyvekben még nem találtam erre vonatkozó feljegyzést és a kantai római katolikus templomnál is csak azt igazolták, hogy jelenleg az egyház felügyelete alá tartozik.

A Sávai által közölt első dokumentum báró Bajtay Antal, Erdély római katolikus püspökének 1770. július 12-én, Nagyszébenben kelt levele báró Henter Ferenc háromszéki főbíróhoz, melyben a kézdívasárhelyi reformátusok és a kantai római katolikusok közötti temetőkert hovatartozásáról folytatott vita kivizsgálását kérte. A püspök a levél mellékleteként másolatban elküldte a háromszéki főbírónak a Kézdívasárhelyi Tanács (Consistorium) május 19-én kelt addigi vizsgálattal szembeni kifogásait is. A püspök közbenjárására feltehetően azért volt szükség, mert az eredetileg háromszéki főbírónak címzett májusi vizsgálattal szembeni kifogások orvoslása nem történt meg.

⁴ A beazonosított sírkövek térképén a 238. és 348a. helyrajzi számokkal.

A régi római katolikus temetőrésze. (DA, 2018)

19. századi sírkövek a kicsi katolikus temetőben.
(DA, 2018)

Az 1770. július 16-án, Kézdivásárhelyen keltezett második dokumentum már 48 tanú vallomását tartalmazza, akiknek öt kérdésre kellett hitelesen válaszolniuk: (1) Tudják-e biztosan, hogy a katolikus temetőhely melyik település területéhez tartozik? (2) Kiknek a részére volt elkülönítve, és a városi és a kantai katolikusok milyen jogon kezdtek ide temetkezni? (3) Van-e tudomásuk régi iratokból vagy hiteles emberektől arról, hogy a temetőhelyet a kantaiak elcserélték a városiakkal, és ha igen, akkor mit adtak helyette? (4) Tekintettel arra, hogy a temetőhely be volt kerítve, tudják-e, hol vitték a katolikusok a halottaikat a temetőbe? (5) Amióta deszkakerttel vették körül a temetőt, van-e tudomásuk arról, hogy foglaltatott-e a katolikusok temetőjéből bizonyos rész a városi temetőhöz? Ha igen, mekkora terület, ill. tudják-e a tanúk, hogy a két temető közti régi karókertnek hol volt a helye? (Sávai 1997: 299)

Sávai János a jegyzőkönyvvel kapcsolatosan megjegyzi, hogy a „valóságok hallomásra, ill. bizonytalan értékű elbeszélésre hivatkoznak”, továbbá a tanúkkal kapcsolatosan megjegyzi, hogy többen olyan személyek, akiknek „a kantai minoritákkal más peres ügyük is van: a malom miatti perek aktáiban, vagy a birtok perekben szereplő személyek”. A kevés forrás és a fenti megjegyzés ellenére is lehet használható következtetéseket levonni a temető korai időszakára vonatkozóan. Majdnem biztosan kijelenthető, hogy a temetőhely Kézdivásárhely területéhez tartozott és nem a felsőfehér vármegyei Kantához, ugyanis területcseréről vagy vásárlásról nem volt senkinek tudomása. A temetőhely a város közvetlen határán feküdt, így korábban a település szélét jelző karókból állított kert szegélyezte, melyet a 18. század 70-es éveiben már csak a rothadó karók jeleztek. A hely egyébként egy domboldalon lévő, jelenleg is gödrös terület, ahová az 1700-as évek első felében néhány katolikus személyt temettek. Később a temetőhelyet a

városban *commoralo* (tartózkodó/időző) jövevényeknek jelölték ki, de nem a kantai katolikusoknak. Ettől függetlenül a jövevényeken kívül a kantaiak és oroszalfviai is használták a temetőt. Valószínűleg az 1830-as években egy kb. 10 méter hosszú kőfállal határolták el a két felekezet temetkezési területét.⁵

A dokumentumokból nem derült ki, hogy végül kinek a javára dőlt el a vita, a temető kulturális örökségének felmérése során már a kantai egyházközség felügyelete alatt állt. A kicsi katolikus temetőt 2018-ban térképeztem fel. A terepkutatás eredményeit a régi református temető sírköveinek ismertetése során mutatom be a következő fejezetben.

Amint már láthattuk, a református temetőt már a 18. században is igyekeztek kerttel körülvenni. 1833-ban már közadakozásból a város tehetősebb polgárai és céhei egy 2–2,5 méter magas kőfállal választották el a református temetőt a várostól. Az építést támogatók a kőfal belső oldalán kialakított fülkékben elhelyezett, többnyire 30 x 40 cm-es kőtáblákon jelölték meg az általuk rakatott falrészeket. A város akkori jómódú polgárai és céhei csak a sírkert város felé eső részét kerítették be, az egykori Ojtoz irányába kivezető főút mentén. A megépített kert a bejáratnál egy megközelítőleg 50 fokos szöget zárt be és jobbra 120, balra, a főút vonalán pedig 70 méter hosszan húzódott.

Az elmúlt 185 év alatt a kőkerít átvészelt az idő romboló hatását. Annyi jelentősebb változás történt rajta, hogy 1895-ben a bejárat fölé a református egyház dalköre közadakozásból egy haranglábat, vagy ahogyan a helyiek nevezik, egy lélekharangot építtetett. A református egyház jegyzőkönyveiben található feljegyzések arra vonatkozóan, hogy a kőkerít több alkalommal szorult javításra. A korábbi és újkori javítások során formailag nem változtatták meg, sőt, még az egykori készítőik neveit megőrkítő kőtáblák számára kialakított fülkéket is megtartották, annak ellenére, hogy a táblák

Báró Purcell János síremléke mellett előkerült szabó cég kőtáblája.
(DA, 2019)

⁵ 2019 tavaszán a Purcell-sír takarítása során előkerült egy kőtábla, amely azt igazolja, hogy 1868-ban a kézdivásárhelyi szabó cég javította a már korábban megépített kőkerítet.

Az 1895-ben épített harangláb a temető régi bejárata fölött. (DA, 2019)

közül időközben több is eltűnt. A kert bal oldali, az út felé eső és egyben rövidebb szakaszát javították gyakrabban, így ez változott leginkább és ezen a részen található a legtöbb üres fülke is. A jobb oldali hosszabb kertrész rosszabb állapotban van, így napjainkban is őrzi régi formáját.

A 2010-ben a haranglábtól balra eső feljavított falrészén az első négy fülke volt üres, ill. a jobb oldali kőfal közepéig található tizenkét fülkéből hétben nem volt meg a kőtábla. A fal másik felének a hátsó részén egy 8–10 méteres szakaszt teljesen új fallal helyettesítettek, ahol egykor feltehetően két-három kőtábla is állhatott. A hiányzó kőtáblák közül négy maradt meg az utókornak: a fazakas, a szíjgyártó, a tímár és a csizmadia céhek támogatását jelző tábla, melyek 1972 után bekerültek a helyi Céhtörténeti Múzeumba, ahol az épület (1857-ben épített tanácsháznak) bejárati boltíve alatt a falba építették őket.

A kutatás idején még 23 kőtábla volt a református temetőkeren. A bal oldali falon 10, míg a jobb oldali falon 13, többségük a falba, időtállóan volt beépítve, egy a földön, falnak támasztva, néhány pedig a helyén várt a helyreállításra.

A bal oldali kőfal rakatásában a már említett céheken kívül az alábbi személyek támogatását igazolják a kőtáblák: Dézsi Mihály és Jancsó Sára; ifjú Szóts Dániel és Dézsi Erzsébet; Szóts Dániel özvegye, Kováts Mária; senator Szóts János és felesége, Török Mária, édes leányával, özvegy Benkő Kapitánynéval rakattak öt ölet; senator consistor Benkő Sámuel és felesége, Benkő Judith két ölet; fő káplár Benkő Sámuel és felesége Kováts Mária két ölet; strázsamester Jantso János és felesége, Benkő Judith két ölet; tekintetes Szatsva Ferenc körösi pap Benkő Mária asszonnyal két ölet; senator consistor Balogh Pál özvegye Nagy Judith két ölet; Vizi István senator és Jantsó Anna két ölet. Ezeket a kőtáblákat egyelőre nem veszélyezteti a pusztulás.

A jobb oldali falon lévő táblák többsége már a kőfal nagyon elhanyagolt állapota miatt is pusztulás veszélyének van kitéve. A haranglábtól az első a földön, a kertnek támasztva áll és a nehezen olvasható homokkő táblán már csak az évszám látható egyértelműen, a két név közül az első Török vagy Turoci István lehet. A többi a helyén áll, de sok esetben a felirat nagyon megkopott és nehezen olvasható. A sorban következő 12 táblán az alábbi támogatók nevei láthatók: Nagy Zakariás özvegye Filep Judit; özvegy Tóth Jánosné [Szabo Mária]; Baka Dániel és Bodó Mária; Hankó Dániel és felesége, Jancsó Judit; [Kiss] Mihály és felesége, [Szabó Ilona]; Kovács István és felesége Jantsó Ilona; Megyaszai Gábor és felesége, Turotzi Anna; főhadnagy Nagy Jáfet és felesége, Nagy Anna; Csiszár Samu és felesége, Jantsó Ilona; mézáros Kovács Dániel és felesége, Jantsó Rebeka; Szász Ferentz és felesége, Benkő Mária; Szotyori János és felesége, Megyaszai Mária.

A kőkerth hosszából arra lehet következtetni, hogy a 19. század elején még a fal által közrefogott területet foglalhatta el a temető. A 18. század végéről és a 19. század elejéről ránk maradt sírkövek alapján azt mondhatjuk, hogy ezen a helyen kezdtek el temetkezni legkorábban.

A jövevények és a katolikusok temetőhelye úgy tűnik, akkor még távolabb volt a kézdivásárhelyiek temetkezési helyétől, ezért valószínűleg nem látták értelmét a temető teljes bekerítésének. A temetőkutatás során viszont körvonalazódott, hogy a temető térbeli fejlődése az 1830-as években kezdődött el és az is meglehet, hogy az akkori lakosok ennek tudatában nem építették tovább a temetőkeretet.

Az 1852-ben kialakított új ojtói út kezdetben nem közvetlenül a temető mellett haladt el. Az országút megépítését követően a református egyház már 1862. június 15-én megtette az első lépéseket a temető területének bővítése érdekében. Az egyháztanács jegyzőkönyve szerint az új országút által átvágott birtokok tulajdonosai elfoglalták a temető melletti régi utat, ezért azzal a kéréssel fordultak a városi tanácshoz, hogy a *befoglalt hely szakasztasson*

Az 1833-ban rakatott kőfal egy része.
(DA, 2019)

1863-ban sétatérnek átengedett terület napjainkban.
(DA, 2018)

⁶ KReL – I/17, 1862, 48 / 53.

⁷ KReL – I/17, 1863, 42 / 114–116.

⁸ KReL – I/17, 1864, 70 / 173.

a temető hely javára.⁶ Dokumentumok hiányában nem lehet tudni, hogy mi lett a kérés eredménye. A későbbi adatokból viszont kitűnik, hogy 1910-ben és 1912-ben az egyháztanács még mindig a temető területének bővítésén fáradozott. Egy 1917-ben készült légi felvételen is jól látható, hogy a temető és a új főút közötti telkek még akkor sem voltak beépítve, de a református és katolikus temetőhelyek már összeértek (Dimény 2018: 41).

Egy évvel később, 1863. július 31-én már a temető keleti hegyes (dombos) oldalának üresen álló részének rendezéséről hozott határozatot az egyháztanács. A döntés értelmében a hely egy részében sétatérrel kívántak kialakítani a polgárság számára, a másik részét pedig családi *sírboltok* (kripták) építésére ajánlották fel. A rendezés sürgősségét az is indokolta, hogy szerették volna megóvni a temetőkert sírköveit és *köztelekét a rossz akaratú skártevő személyektől*. Ekkor merült fel a temetőőri ház építésének a gondolata is, de a kártevők távoltartását a helyi eszászári és királyi katonaság *fő strázsamasterének* közbenjárásától remélték.⁷

A jómódú kézdivásárhelyi lakosság 1863 után kezdte meg a ma is álló és használatban lévő kriptasor kialakítását. Ezzel egy időben elkezdődött a gazdagabb társadalmi réteg látványos térbeli elkülönülése.

A temető keleti részének bővítéseként 1864. szeptember 27-én Kézdivásárhely tanácsa a barompiacból és a mellette álló telekből 30 négyszögöl területet engedett át az egyháznak temetőőri lakás számára.⁸ Az időközben megépített épület ma is a domb alatt áll az eredeti funkciónak megfelelően.

Pap András egyházi jegyző Nagy Karolina feleségével közösen 1865. január 8-án 60 négyszögöl területet adományozott az egyháznak a temető szomszédságában lévő földjéből, azzal a céllal, hogy azon a tanuló gyermekeknek a nyári és tavaszi szünetekben lehetősége legyen virágok ápolására, valamint *más növények termesztésére*. Ugyanakkor ide családi sírboltot is szándékozott tervezetni.⁹ A pontos helymeghatározás hiányában egyelőre nem lehet tudni, hol volt ez a terület, viszont Pap András obeliszkkel megjelölt nagyméretű sírja a bejáratától a kriptasor felé vezető ösvény mellett található. A térképen a 29-es helyrajzi számmal jelölt sír.

A temető területének bővítésére vonatkozóan nem találtam több adatot a 19. századi egyházi jegyzőkönyvekben. A 20. század elején csak erre vonatkozó szándékról jegyezték be adatokat. 1910-ben és 1912-ben egy-egy bejegyzés arról tudósít, hogy az egyháztanács megkereste a temető szomszédságában lévő üres telkek tulajdonosait, de a magas ár miatt nem történt meg a vásár.¹⁰

A régi sírkövek évszámai alapján azt láthatjuk, hogy a temető térbeli fejlődése a 20. század elejére elérte mai kiterjedését. A később előkerülő dokumentumok vélhetően akár részleteiben is árnyalni, pontosítani fogják majd a régi református temető eddigi kutatási eredményeken alapuló kialakulását, fejlődését.

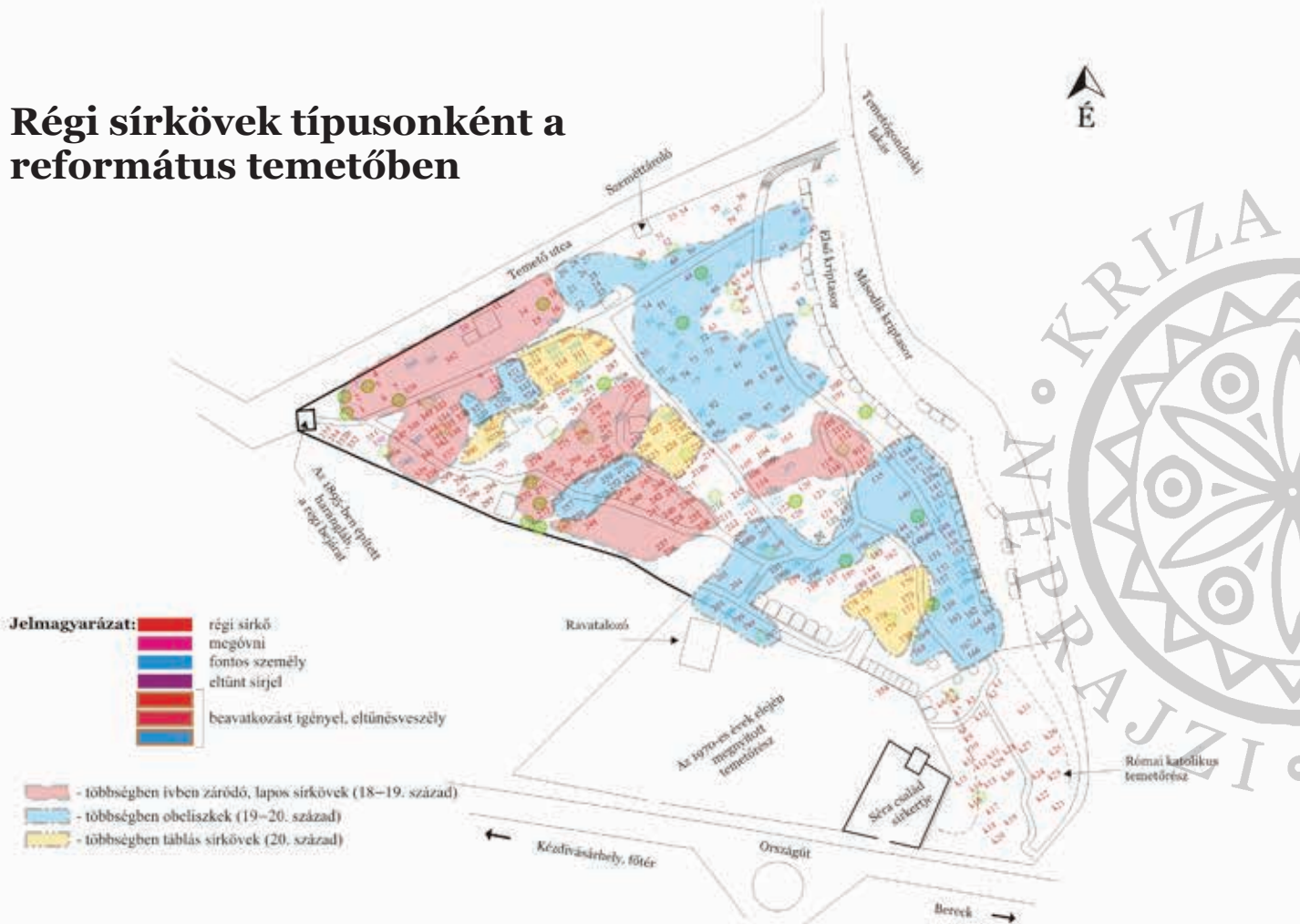

Temetőrész a kriptasor mögött.
(DA, 2018)

⁹ KREkL – I/17, 1865, 9 / 192–193.

¹⁰ KREkL – I/24, 1910, 9 / 79. – A Baka Dániel-féle kaszálóból akartak megvásárolni.; KREkL I/24, 1912, 21 / 167. – A Wellnreiter-féle telket akarták megvásárolni.

Régi sírkövek típusonként a református temetőben

Sírkövek a régi református temetőben

A 16. század második felétől Erdély nagyobb városaiban a nemesi sírkövek hatására a városi polgárság köreiben is megjelentek a faragott kőemlékek. Ilyen korai síremlékek a kolozsvári házsongárdi temetőben és a marosvásárhelyi református temetőben maradtak az utókorra. Háromszéken a sírkőállítás széles körben csak a 18. század elejétől kezdett terjedni. Egy századdal korábban még csak a főurak, a nemesek és a jómódú polgárok közül kerültek ki olyanok, akik hozzátartozójuk sírját kőemlékkel jelölték meg. Az eddig ismert legrégebbi sírkőtöredék Háromszéken a már korábban is említett kézdivásárhelyi 1729-es évszámú sírkő (Demeter 2007: 384–385, Deák 2009: 212–213).

A viszonylag korai sírkőállítást Kézdivásárhely polgárosodásának kezdeti szakaszának is tekinthetjük. Feltehetően többen is állíthattak ebben az időben hasonló síremléket, de a tudatos temetőgondozás 1860-as években történő elindulásáig úgy tűnik, hogy nem fordítottak rájuk kellő figyelmet. A kézdivásárhelyi egyházi jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy ezt követően is gondot jelentett a temető gondozása, viszont ennek köszönhetően maradt meg az utókor számára jelentős számú 19. századi síremlék.

Az emberi rongálást a természet is segítette, annak ellenére, hogy a sírköveket többnyire homokkőből és andezitből faragták. A homokkővet a közeli kézdiszentléleki és kézdiszentkeresztői kőbányákban fejtették és valószínűleg az ottani helyi kőfaragók meg is faragták a kézdivásárhelyiek számára. Egy korabeli fénykép szerint Kézdivásárhelyen a 20. század első felében a Turóczi Mózes-féle ház melletti épületben lehetett beszerezni a sírköveket.

Sírköveket forgalmazó üzlet Kézdivásárhelyen a Turóczi-féle ház melletti épületben a 20. század elején. (SzNM)

A 194. helyrajzi számú, 1813-ban terméskövből készített sírkő. (DA, 2014)

Kezdetben a patakmedrek lapos termésköveit is felhasználták sírkőnek (Demeter 2007: 386). Az andezit a Szent Anna-tó környékéről, feltehetően a bükszádi kőbányából került a kőfaragó műhelyekbe. Vulkanai kőzetként keményebb a homokkőnél, viszont a 18. században még kevés sírkő készülhetett belőle Kézdivásárhelyen. Eddig csak a 2014-ben előkerült 1779-es sírkő az egyetlen, ami ilyen kőzetből készült.

2014–2018 között a kézdivásárhelyi református és a kicsi katolikus temetők terepkutatása során a régi terméskövből készült sírköveket és kriptákat fotóztam le, láttam el helyrajzi számmal és vetítettem a saját készítésű térképre. A kutatás során összegyűjtött adatokat táblázatokba szerkesztettem, melyben a térképen feltüntetett számok sorrendjében a sírkövek/kripták feliratait, formájuk leírását, valamint a sírkő és sírhant akkori állapotát tüntettem fel. Továbbá, ahol azonosítani tudtam az általam nyilvántartott sírt az egyháznál található nyilvántartással, feltüntettem a táblázatban. Ugyanakkor megjelöltem az adatbázisban azt is, ha a korábbi kutatásaim során rögzített adatokkal is ki tudom egészíteni a sírban nyugvó személyek adatait.

Elsőként a református temetőhelyet dokumentáltam, ahol összesen 363 sírt vettem nyilvántartásba, ami 404 sírjelt jelent, ugyanis néhány sírnál 2-3 régi sírkövet is találtam. A felmérés során összesen 117 rossz állapotban lévő sírkövet azonosítottam be, melyből 56 a rajtuk olvasható adatok alapján Kézdivásárhelyen élt közeleti vagy fontos személyiség nyughelyét jelöli. 69 sírkőnél előbbi beavatkozásra lenne szükség, ugyanis fennáll az elpusztulás/eltűnés veszélye, ebből 9 jeles személy síremléke. Korábbi temetőfotóim segítségével sikerült beazonosítanom 13 darab ma már nem létező síremléket is.

A kézdivásárhelyi református temető legkorábbi sírkövei a többnyire ívben záródó, lapos, általában 10 cm vastag és 1 méternél

nem magasabb terméskövek. A már említett 18. századi sírkövek is ebbe a csoportba tartoznak. A felmérés során 120 régi típusú sírkövet azonosítottam. Az évszámok alapján a 20. század első felében még állítottak ilyen sírköveket, de nagyobb részüket a 19. század második felében készítették.

A 19. század elején készített sírkövek általában egyes vagy hármas ívben záródnak, ill. van köztük antropomorf kialakítású is. Vékonyabbak az átlagnál és a kialakításuk kezdetleges, kevesebb emberi beavatkozást mutat. Ha van rajtuk díszítés, az egyszerű vésett növényi ornamentika, lefele mutató háromszög, mesterséget jelző szerszámok és esetleg fűzfa jelenik meg. A század közepétől már az ívben záródó sírkövek váltak általánossá és megjelent a lapos, hegyes csúcsban záródó sírkőtípus is. Az időben előre haladva a díszítésük is gazdagodott. A 19. század végétől már a mélyített szöveglapok körül és fölött egyre gyakoribbá vált a domborított növényi ornamentika, egy sírkőnél (12-es helyrajzi számú) mesterségre utaló címet is találtam.

A 180. helyrajzi számú, 1814-ben állított sírkő.
(DA, 2018)

A 8. helyrajzi számú, 1850-ben állított sírkő.
(DA, 2019)

A 234. helyrajzi számú, 1878-ban állított sírkő. (DA, 2017)

Az 1834-ben állított, 72. helyrajzi számú sírkő.
(DA, 2018)

tes, enyhén csúcsosodó obeliszket állítottak az elhunytak emlékére, de fokozatosan teret hódított a nagyobb méretű két- és háromsztatú obeliszk is. A sírjel a virágkorát a két világháború között élte, de az 1980-as évekig volt, aki még obeliszket állított.

A 19. század első felének egyetlen legdíszesebb sírkövét (72-es helyrajzi számú) Török József *senator* és felesége, Benkő Sára készítette 1834-ben. Az ívben záródó, nagyméretű hasábkő kétoldalt oszlopdíszítéssel van faragva, felső részén a domborított családi címerrel. A helyenként megrongált sírkő mielőbbi konzerválásra és védelemre szorul. Szoborral díszített síremlék is volt a temetőben, melyet a 19. század második felében állítottak Jancsó József gyógyszerésznek, aki az 1848–49-es szabadságharc idején főhadnagyként a puskapor előállításában jeleskedett. A szögletes kőoszlopon álló, kb. 1 méter magas női alak (83-as helyrajzi számú) 1994 és 2006 között tűnt el nyomtalanul (Dimény 2018: 173). A 19. század végétől már több jómódú polgár állított díszesen faragott sírkövet. A felmérés során 34 ilyen síremléket találtam.

A 19. század végén egy újabb sírjel kezdett meghonosodni a református temetőkben, az egy-, két- vagy háromsztatú obeliszk. A kézdívasárhelyi reformátusok az 1890-es évektől kezdték el az obeliszkállítását. Kezdetben általában egyosztatú, egyszerű, négyszögletes,

A 250. helyrajzi számú, 1860-ban állított sírkő.
(DA, 2017)

A kézdivásárhelyi református temetőben az obeliszkok vannak többségben. A 2014-es felmérés során 146-ot találtam belőlük. Anyagát tekintve a legtöbb helyi homokkőből készült, de a jobb módúak brassói vagy budapesti cégektől rendelték meg a fekete, ill. fehér márvány obeliszkot. Ezek felülete sima, díszítés nélküli, mindössze a vésett feliratot festették arany vagy fekete színnel. A helyi terméskőből készült obeliszkok díszítése valamivel gazdagabb, tekintettel arra, hogy a homokkő könnyebben faragható. A nagyrészüket ebben az esetben is egyszerű sima felületű, de néhányon megjelennek a faragott díszítő elemek. Az általános a mélyített szövegablak, melynek felső része egy vagy két ívben záródik. Két obeliszknél viszont a záródás díszítése neogótikus elemekre emlékeztet. Több obeliszk esetében a családfő nevének domborított faragással való megjelenítése is díszítő elemnek tekinthető. Ugyanakkor általános díszítő elem a fűzfa és a kehely, de pár obeliszken az olaszkoszorú is megjelenik.

Obeliszkok a református temetőben.
(DA, 2014)

Szabó János mészárosmester 342. helyrajzi számú díszes obeliszkszerű síremléke a 20. század elejéről. (DA, 2019)

A 103. helyrajzi számú, 1910-es években állított obeliszk jellegű sírkő. (DA, 2018)

A jeles személyek sírjelei között találunk az obeliszkre hasonlító, de kialakításában és díszítésében egyedi sírköveket is. Ilyen például a Nagy Károly leányvári igazgató (21), a Székely János református lelkész (41), Cserey Jánosné Zathureczky Emília múzeumalapító (129) és Szabó János mészáros (342) síremléke. Ezek a típusú sírkövek egyben a jómódnak is a jelei, amit a tehetősebbek a sírhant kovácsoltvas kerttel való körbehatárolásával is hangsúlyoztak.

Az obeliszkek állapotukat tekintve viszonylag jók, de a természeti és az emberi rongálás többen nyomot hagyott. A természet elsősorban a homokkőbe vésett feliratokat koptatta le, néhány sírkövön már alig látszik a felirat, ill. a talajmozgás következtében pár ki is dőlt. A korábbi fotók alapján tudjuk, hogy ezek közül is tűntek el, annak ellenére, hogy az obeliszket mérete és súlya miatt nehezebben lehet mozgatni, mint a lapos sírköveket. Ez elsősorban azoknál a síroknál következett be, ahol tulajdonosváltás történt és a rokoni kötődések megszűntek. Az obeliszkek többségénél azonban az új tulajdonos megtartotta a sírjelt, de eltávolította vagy márványlappal takarta el a korábbi feliratot. Ez a pusztulás szinte egyenértékűnek tekinthető a sírjel teljes megszűnésével.

Az obeliszkek virágkora egészen az 1930-as évekig tart. Az 1940-es évektől már, de leginkább az 1950–60-as években vált általánossá a *táblás sírkő* (Demeter 2007: 389). Formáját tekintve a kezdeti időszakban szögletes, általában 50 x 60 centiméter nagyságú előlappal, álló vagy fekvő helyzetű volt a táblás sírkő. Az álló a talpánál vastagabb és felfele keskenyedő, így az előlap enyhén hátra dől. A fekvő esetében a hátlap magasabb, az előlap pedig hosszában előre nyúlik. A korábbi sírjelekhez viszonyítva kiegészítésként egy bemélyített vagy csak egyszerűen ráfogott kőlap (pala, fehér vagy fekete márvány) került, melyre az elhunytak adatait írták rá. Idővel ezt a sírjelt felváltotta a teljesen függőleges helyzetű, faragott díszí-

tésekkel kiegészített táblás sírkő. Anyaguk mindkét esetben a helyi terméskő maradt, de az utóbbi mintájára kezdték el készíttetni a napjainkban gyakori beton sírköveket.

A felmérés során a táblás sírkövek közül többnyire a kezdeti típusúak felkutatására fektettem hangsúlyt, ugyanis ezek a sírkövek a 19. században születettek sírjai fölött állnak. Az évszámok és a személyek függvényében az újabb típusúakra is figyeltem, de a felmért anyag nem tartalmazza a temetőben található összes ilyen sírkövet. Az adatbázis keretében 95 táblás sírkövet vettem nyilvántartásba. A pusztulás itt is megfigyelhető, de tekintettel arra, hogy sok esetben még van élő hozzátartozó, aki az elhunyt emlékét ápolja, a sírok elhanyagoltsága, a sírjelek kopása nem annyira szembetűnő.

A 310. helyrajzi számú, az 1940-es években állított egyszerű táblás sírkő.
(DA, 2014)

A 189. helyrajzi számú, 1930 körül állított sírkő.
(DA, 2019)

A k24. számú, 19. század elején állított emberformájú sírkő a katolikus temető részben. (DA, 2018)

A bemutatott sírkövek a temető teljes területén megtalálhatók. A felmért és beazonosított sírköveket típusonként különválasztva és gyakoriságuk alapján térképre vetítve (10-ből legkevesebb 5) láthatjuk, hogyan alakult időben a temető betelepítése. A régi sírkövek a bejáráshoz közeli részen helyezkednek el a legsűrűbben, ezeket körül fogják az obeliszek, a táblás sírkövek pedig a kettő közé ékelődnek be.

A katolikus temetőhely régi sírköveinek a feltérképezése 2016-ban kezdődött el. A temetőnek ezen része az utóbbi évtizedekben többnyire a helyi cigány közösség temetkezési helye lett. Korábban a domboldal alján temetkeztek, de a közösség anyagilag jobban álló tagjai mára a temető rész fennebbi részeiben temetkeznek. Az anyagi jólét igazolásaként egyre gyakoribb a cementből öntött sírkeret és megjelent a csempével kirakott sír is. Többnyire azonban az egyszerűbb sírok jellemzik a temetőt. A társadalmi változás következtében a temető régi arculata mára csak romjaiban látható. A felmérés idején 33 régi sírkövet találtam, ebből 18 nagyon rossz állapotban volt, egy akkor már földön fekvő pedig 2017-ben tűnt el. A megcsonkítva, megdőlvé, ill. már a földön fekvő sírkövek is pusztulásra vannak ítélve, ugyanis a felhagyott, sok esetben elbozotosodott sírokból arra lehet következtetni, hogy nincs már hozzátartozó, aki gondjukat viselje.

Az évszámok és forma alapján beazonosítható sírkövek a 19–20. századból származnak. A legrégebbiek az ívben záródó lapos sírkövek, összesen 11 darab, melyek közül egy az 1800-as évek elejére jellemző antropomorf kialakítású, míg kettő azért különleges, mert a felekezeti hovatartozást jelző kereszt az egyiknél domborított, a másiknál mélyített formában a sírkő teljes felületét elfoglalja. A 19. század második

felétől a 20. század közepéig a felső-háromszéki katolikus vidékre jellemző kőkereszt állítása itt is megtalálható. A kicsi katolikus temetőben 16 darab kereszt alakú, vagy abban záródó sírjel található még. A maradék hat sírjel többsége a 20. század közepétől elterjedő táblás sírkő.

A régi sírkövek olvashatatlansága vagy a felirat hiányossága miatt a sírokban nyugvó személyekre vonatkozóan kevés adatot sikerült megtudni. A beazonosított nevek egyike sem utal jeles vagy fontos közéleti személyre. Közéleti szempontból báró Purcell János ezredes sírboltja kiemelt jelentőségű. A rá vonatkozó adatokat a sírboltok és kripták formai változásait tárgyaló fejezetben mutatom be.

A k4. helyrajzi számú sírkő.
(DA, 2019)

A k29. helyrajzi számú sírkő.
(DA, 2019)

A k9. helyrajzi számú sírkő.
(DA, 2018)

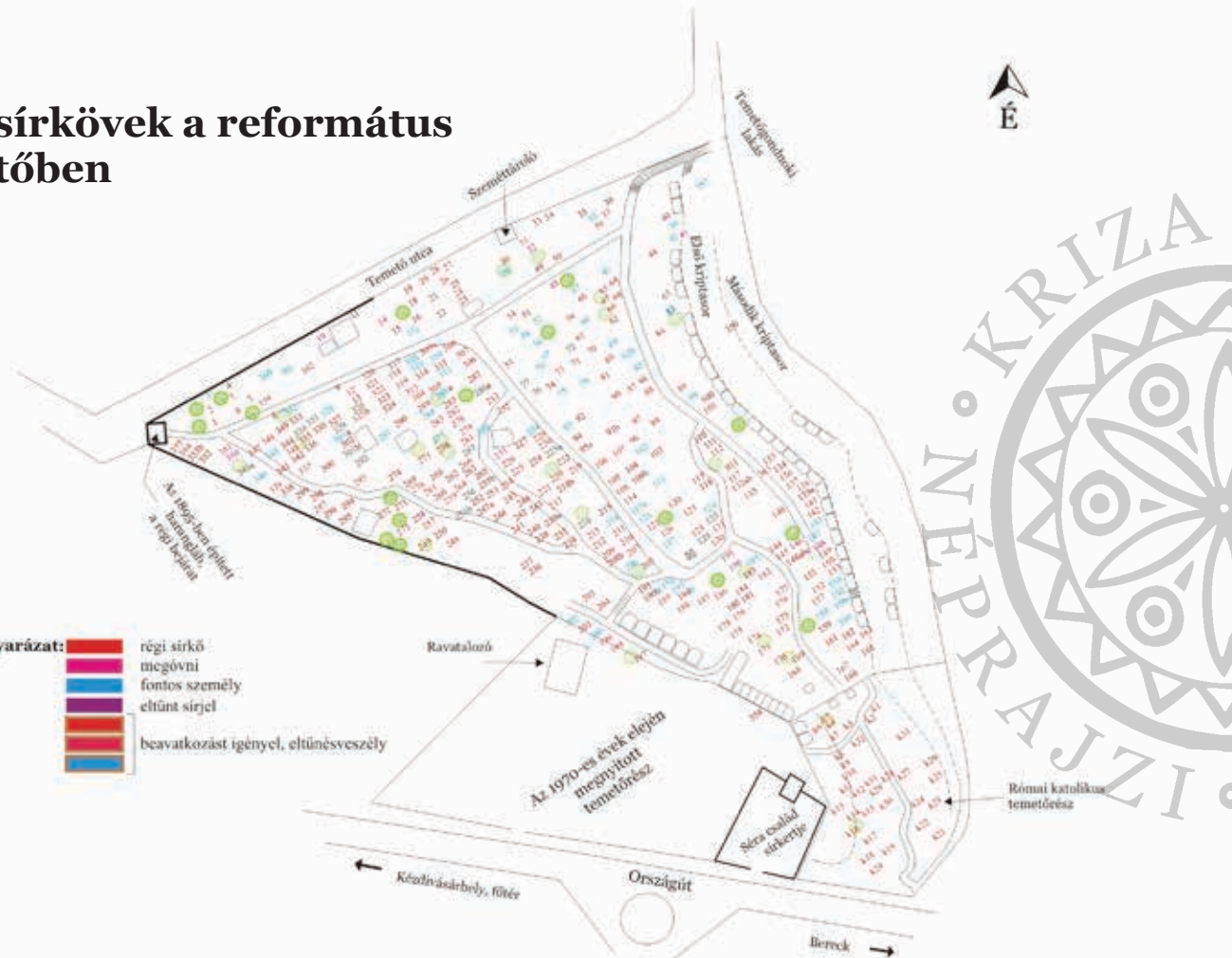

Halottak napja után a református temetőben (DA, 2014)

Régi sírkövek a református temetőben

Jelmagyarázat:

	régi sírkő
	megővni
	fontos személy
	eltűnt sírjel
	beavatkozást igényel, eltűnésveszély
	

Közéleti és jeles személyek síremlékei a református temetőben

A sírköveken olvasható adatok és a korábbi kutatások eredményei alapján 77 sírt tudtam beazonosítani, melyekbe olyan személyeket temettek, akik a város életében fontos szerepet játszottak, így az utókornak is érdemes lenne ismerni őket. A sírokban nyugvó közéleti és jeles személyek száma több, mint a sírkövek száma, ugyanis a régi sírhelyek családi temetkezési helyek voltak és néhány család generációkon keresztül aktív tagja volt a közösségnek.

Az alábbiakban 42 sírkövet a felmérés során készült térkép számozása alapján, egymást követően mutatok be, annak érdekében, hogy bárki beazonosíthassa a helyszínen a későbbiekben. Sírkövenként kitérek a síremlék és sírhely formájának ismertetésére, valamint arra, hogy a felmérés idején milyen állapotban voltak. Többnyire a sírköveken olvasható feliratok alapján lehetett kiválasztani a sírköveket, azonban, amint alább látható, a helyenként hiányos vagy olvashatatlan szöveg miatt néhol töredékesek az adatok. A sírkövekről leolvasható információkat, ahol adatok álltak rendelkezésemre, kiegészítettem az elhunyt személyekre vonatkozó ismeretekkel.

Halottak napja a református temetőben.
(DA, 2018)

DA, 2018

szolgálat után 1923. április 5-én mint elnök vonult vissza; 1904. november 23-tól a Pedagógiai Társaság választmányi tagja; 1904. március 20-i újválasztásától 1906-ig a kézdivásárhelyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület főparancsnoka; 1909. szeptembertől a Kossuth Lajos Asztaltársaság választmányi tagja; 1911–1912-ben a Polgári Olvasókör elnöke; 1917. december 31-én a református egyház főgondnoka; 1879-ben a Stephanie Menház jegyzője, 1922. áprilisban igazgatója; 1922. december 20-tól a Rudolf Kórház Egyesület gazdája; 1923. május 10-ig, 15 év munkásság után lemondásáig a Konfirmáltak Egyesületének elnöke (SzH 1909. IV/76; SzU 1912. IX/13; SzU 1923. XX/37, SzU 1930. XXVII(XIV)/14; Erdélyi 1893a: 13; HEÁnI évkönyve 1895–1909 és 1898–1914; fotó SzNM F.1508; Dimény 2018: 285).

Nagy Károlyné **Bodó Mária** – 1880-tól az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézetben árvaanya (HEÁnI évkönyve 1887: 16; Dimény 2018: 285).

21. sírkő:

Téglalap alapú, embernagyságú faragott kőoszlop, a sima talpazat fölött a szövegrész domborított keretben található, melynek sarkai körívben záródnak, a szövegrész fölött a talpazat méreténél 10–10 cm szélesebb a sírkő felső része, rajta egy lapos párkányszerű kiemelkedés. A sírkő állapota jó, mintha a felső részéről hiányozna valami. 2009-ben egy fekete márványlapot helyeztek el rajta: Dombi Malvina 1920–2009. A sírkő és a kőlappal földött sír gondozott. Földalatti sírbolt.

A sírkő felirata:

„Nagy Károly és neje Bodó Mária”

Nagy Károly (1852–1929, Kézdivásárhely) – 1880-ig a kézdivásárhelyi (református) leányiskola igazgató-tanítója; 1880-tól az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet igazgatója, 1897–1909 között is; 1903 februárjában a Kézdivásárhely s Vidéki Gazdasági Egyesület tagja, 22 év

29. sírkő:

Háromba tagolt, szögletes, kb. 1,8 méter magas kő obeliszk, elől és hátul vésett felirattal. A sírkő állapota jó, a vésett felirat helyenként nehezen olvasható, a dátumokból ítélve a korábbi első oldal hátra került, az obeliszk elfordítása után, a jelenlegi első oldal alján három sor szöveg olvashatatlan. A nagyméretű, valószínűleg végpadmalyos sírboltot 1 méter magas kovácsoltvas kerítés veszi körül.

A sírkő felirata:

„Pap András / tanácsos közgyám / és egyházi főgondnok / 1804–1876 / Pap Rebeka / fér[jezet] / Szócs M[ozes]né / 1848–1898 / Dr. Szócs Károly / ügyvéd[jelölt] / 1884–1909 / Szócs Mózes / [keres]kedő / 1843– //// (előlapján) Itt nyugsznak / Szócs Sámuel / kereskedő / 1815–1903 / [és nője] / Pap Rozália / 1841–[...] / [...]”

Pap András (1804–1876, Kézdivásárhely) – református; 1838–1878 között városi tanácsnok; 1850-ben Kvh. polgármestere; az 1860-as években a kézdivásárhelyi református egyház jegyzője, halála előtt főgondnoka (KREkL I/18 1886–1871; SÁL F105/D614, 41/17; Bakk 1895: 435–437; Dimény 2018: 286).

Pap Andrásné **Nagy Karolina** (?–1896) – református; Pap András harmadik felesége; 1879 decemberében a Stephanie Menház alelnöke, 1896-ban halálakor elnöke (KV 1879. I/6; SzU 1931. XXVIII(XV)/34; SÁL F105/D614, 41/17; Dimény 2018: 287).

DA, 2019

41. sírkő:

Csúcsdíszben végződő terméskő obeliszk, gazdagon díszítve indás vésetekkel, a szövegablak mélyített, benne másfajta kőre vésve a szöveg. A sírkő felső csúcsosodó része el volt törve, utólag állították helyre, a sírkő ezen kívül jó állapotban van, a sírhantot a négy sarkánál alacsony faragott kőoszlopok zárják, köztük kis kovácsoltvas kerítéssel.

A sírkő felirata:

„Székely János / ref. lelkipásztor. / 1827–1907 / az igaznak emlékezete / áldott / (Péld. X. 7.) / Bálint B. Inv.”

Székely (Iván) János (1826, Magyaromacsкас – 1907, Kézdivásárhely) – református; 1858. novembertől 1904-ig, nyugalmazásáig református lelkész, rendes (első) pap; 1877-ben az Olvasó Egylet elnöke; 1878-tól a kézdivásárhelyi Kórház Egyesület igazgatósági tagja; 1879-ben az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet és a Stephanie Menház igazgatósági tagja (KV 1879. I/6; Sz 1904. XXIII/4; Vajna 1942: 16; Boga 1991: 23; a festmény a kézdivásárhelyi református egyház tulajdona; SAL F105/D614; KREkL I/23, 1904. 05. 24. / 56. Nyugdíjazása, KREkL I/23, 1907. 01. 13. / 1 – halálának református egyházi jegyzőkönyve; SzNM fotótára 1112_001/1884; Tóth Sz. B. 2015: 106–107; Dimény 2018: 289).

DA, 2014

42. sírkő:

Fekete márvány obeliszk, kb. 1,5 méter magas, vésett felirattal. A sírkő állapota kiváló, a jeles személy emlékét a sír mögötti bozót takarja, a későbbi tulajdonosok a követ megfordították, így Kiss Károly sírfelirata takarásba került. A nagyméretű sírt betonlap födi. Az obeliszk mögött egy kb. 1 méter magas kétosztatú obeliszk (43. sírkő) található Szentpályi István (1884–1885) emlékére.

A sírkő felirata:

„Itt nyugszik / Kiss Károly / tanár / 1853–1929 / Jóságos életét családja / a tanügy és közügy / javára szentelte / Legyen áldott emléke! / Felesége / Tompa Lujza / + 1938. / / / / (a másik oldalán) Szigyártó / Károly / könyvelési / főellenőr / 1913–1982 / neje / Albert Tóth / Izabella / tanítónő / (üres) / leányuk / Mária / (üres)”

Kiss Károly (1853–1929, Kézdivásárhely) – mennyiség-tan és testgyakorlat tanár; 1879-től az Iparos szakosztályú felső népiskola, majd 1892-től a polgári fiúiskola tanára 47 éven át; 1900 februárjában a Vöröskereszt Egylet kézdívásárhelyi fiókjának tagja; 1904. november 23-tól a Pedagógiai Társaság választmányi tagja; 1890-től tagja a kézdívásárhelyi Kereskedő Ifjak Társulatának, 1904–1905. júniusban alelnöke; a kereskedelmi tanonciskola megszervezője; haláláig 50 éven át volt a Kaszinó tagja és 24 évig a számvizsgáló bizottság tagja (Potsa szerk. 1899: 343; Sz 1904. XXIII/25; SzU 1930. XXVII(XIV)/1, XXVII(XIV)/3; Dimény 2018: 280).

Kiss Károlyné **Tompa Lujza** (?–1938, Kézdivásárhely) – református; 1922. augusztusban a Konfirmáltak Egyesületének vezetőségi tagja; 1923. május 10-ig, 15 év munkásság után, lemondásáig a Konfirmáltak Egyesületének elnöknője (SzU 1922. XIX/99, SzU 1923. XX/37; Dimény 2018: 280).

DA, 2014

45. sírkő:

Fekete márvány obeliszk, kb. 2 méter magas. A sírkő kiváló állapotban, a sír négy sarkában faragott kisméretű kőoszlopok között kovácsoltvas kerítés. A sírfelirat a talapzat alsó-hátsó részén is megtalálható. Készítője Nagy J. Brassóból. Földalatti sírbolt, melyet Sandulescu Mária váltott meg 1971-ben (I/43 – 93).

A sírkő felirata:

„Szentkatolnai / Dr. Bálint Gábor / Kolozsvárt volt rendes / egyetemi tanár / 1844–1913 / és neje / Spilmann Rozália”

Szentkatolnai dr. **Bálint Gábor** (1844–1913) – Felsőháromszéken, Szentkatolnán született, nyelvész, Kolozsváron egyetemi tanár, az eszperantó nyelv első magyarországi képviselője, több távol-keleti nyelv tanulmányozója és ismerője, a magyarság és a székelység eredetének kutatója, Kőrösi Csoma Sándort tartotta példaképének. Temesváron halt meg 69 évesen, Kézdivásárhelyen temették el (Dr. Borcsa János kutatása alapján; http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf6073.pdf).

DA, 2018

47. sírkő:

Fekete márvány obelisztk, vésett felirattal. A sírkő kitűnő állapotban van, készítője ifj. Roubischek J., aki Nagyszébenben és Kézdivásárhelyen is dolgozott. A sír nagyméretű végpadmalyos sírbolt kőlapokkal földve és kovácsoltvas kerítéssel körülvéve, közepén kiemelkedő földött kőkeret lejárattal. A földalatti sírbolt Szakács Jánosné tulajdonából került Szóts Csa-ba (sepsiszentgyörgyi lakos) tulajdonába (I/43 – 91). Fekete Andrásné neve is feltűnik a nyilvántartásban.

A sírkő felirata:

„Szakács János / szül: 1858 nov. 19. / meghalt 1903 máj. 15. / Balogh János / m.kr. főadótiszt / 1876–1918 / Özv. Szakács Jánosné / sz: Császár Mária / 1864–1935 // Béke poraira!”

Balogh János (1876–1918, Kézdivásárhely) – református; Balogh János és Vizi Emma fia, Vizi István, Kézdivásárhely egykori polgármesterének unokája; felesége Ambrus Margit Borbála (sz. 1885), akinek apja Ambrus Albert (1845–1912) szeszgyáros, anyja Szotyori Mária (1857–1900); 1904-ben apja halálakor királyi adótiszt Kézdivásárhelyen, élete végén magyar királyi főadótiszt. (KPHA)

DA, 2018

52. sírkő:

Kb. 10 cm vastag, lapos terméskő, a vállánál 10 cm-re beugró félkörben záródik, a félkörben vésett, keresztbe tett pálmaágak, a szövegablak vésett keretben, vésett betűkkel. A hátlapon ugyancsak vésett betűkkel a félkörű záródásból kezdve. A sírkövet a későbbi tulajdonosok megfordították, a régebbi felirat nehezen olvasható, a jelenlegi előlap jó állapotban található. A sírhantot és a követ 1–1,2 m magas kovácsoltvas kerítés veszi körül.

A sírkő felirata:

„Czirmay Árpád / ig. tanító / 1871–1941 / és neje / Bányay Izidora / 1870–1938 / és vejük / Kovács Lajos / közs. főjegyző / 1901–1972 / és neje / sz. Czirmay Lujza / 1901–1993 / [...] //// (másik, régebbi oldalon nehezen olvasható) [...] / Hoffmann Lujza / sz. 1876 okt. 12 m[h] 1926 [...] / Czirmai Lujzika / sz. 1893 jul 23 mh 1901 febr”

Czirmay Árpád (1870, Hidvég – 1941, Kézdivásárhely) – református; 1896–1901 között állami iskolai tanító Nagyteremiben; 1922. augusztusban a kézdivásárhelyi református elemi iskola igazgatója; 1909. februárban a Kézdivásárhelyi Iparos Ifjúsági Egyesület (Kör) elnöke, 1912 februárjától ügyvezető igazgatója; 1922. szeptember 15-től a kézdivásárhelyi Magyar Dalárda választmányi tagja (SzH 1909. IV/11; SzU 1912. IX/23; SzU 1922. XIX/33, XIX/39, XIX/73, XIX/74; kézdivásárhelyi polgári anyakönyv; Református Dalárda csoportképen 1910, ILCM, F.12.51; Dimény 2018: 273).

Kovács Lajos (1901–1972) – református; kézdivásárhelyi községi jegyző; 1940-ben a Kaszinó könyvtárosa (KPHA; Dimény 2018: 141).

53. sírkő:

Téglalap alakú terméskő, a felső felénél kb. 10 cm-rel magasabb, a ráhelyezett fekete márványlapon egy viharban eltört kopjafát ábrázoló díszítés, tervezte Paál Balázs. A sírkő két oldalán két kőből faragott kopjafa virágtartó áll. A sírkő jó állapotban található, a sírt kőkeret szegélyezi.

A sírkő felirata:

„Dálnoki Paál Lajos / református lelkipásztor / szül. 1883
megh. 1944 / felesége / Kézdivásárhelyi Dencz Róza /
1888 már 28 – 1938 nov 9”

Dálnoki **Paál Lajos** (1883–1944, Kézdivásárhely) – református; apja Paál Ferenc, Nagyborosnyón élt, ott volt 43 évig iskolaigazgató; Paál Lajos 1922. augusztus 27-től kézdivásárhelyi református első pap, korábban Bögözben szolgált; 1922-ig a Székely Méhész székelyudvarhelyi lap felelős szerkesztője; 1922. szeptember 15-től a kézdivásárhelyi Magyar Dalárda választmányi tagja; 1922. december 20-tól az újjraalakult EMKE kézdivásárhelyi választmányának alelnöke; 1922. december 20-tól a Rudolf Kórház Egyesület igazgatósági tagja 6 évre; az 1923. április 19-én alakult kézdivásárhelyi Székely Méhész Szövetkezet igazgatósági tagja; az 1920-as évek végén városi tanácsos; 1928. február 8-tól a Józsiás és Emília Sétatéri és Tanulmányi Alapítvány ellenőre; 1944-ben Magyarországon tartózkodott és ott halt meg, egy adatközlő szerint nem hozták haza (SzU 1922. XIX/33, XIX/39, XIX/73, XIX/74, XIX/101; SzU 1928. XXV(XII)/7; Dimény 2018: 286; Márton Ilona kézdivásárhelyi adatközlő).

Paál Lajosné kézdivásárhelyi **Dencz Róza** (1888–1938, Kézdivásárhely) – református papné; 1923. május 10-től a Konfirmáltak Egyesület alelnöknője (SzU 1923.XX/37; Dimény 2018: 286).

DA, 2019

60. sírkő:

Fehér kőből faragott, kétosztagú, kb. 1,5 méter magas, téglalap alapú obeliszk. A sírkő állapota jó, a vésett felirat körül gombásodik, nincs sírhant körülötte.

A sírkő felirata:

„özv. Hankó Daniné / sz. Geréb Karolina / 1812–1894 / Hankó Iván / 1852–1889”

Hankó Iván (1852–1889) – segéd-telekkönyvvezető. Apja Hankó Dániel (sz. 1815), nagyapja Hankó László (1772 körül – 1842) volt. Mivel nem találtam meg a temetkezési helyüket, feltételezem, hogy őket is ide temették (KPHA).

Hankó Dániel (1815–?) – 1849–1860 között városi főjegyző; 1842-ben a Kézdivásárhelyi Társalkodó első jegyzője; 1848. március 7-én a kézdivásárhelyi református egyház tanácsa első hivatalos jegyzőjének nevezik ki; 1848–1849-ben országgyűlési képviselő (Vajna 1942: 7, 12; Bakk 1895: 436; KREkL I/16, 1847–1861. 51/101; Dimény 2018: 277).

Hankó László (1772 körül–1842) – 1821–1822 és 1824–1828 között Kézdivásárhely főbírója; 1816–1842 között városi tanácsos; első felesége Fülöp Rebeka; háza a Cserei-fogadó mellett épült 1824-ben, második feleségével, Turóczi Annával, amely az 1834-es tűzvészben feltehetően elpusztult. A helyére a Vörös-házhoz hasonló épület került, amely a későbbiekben a Szócs család tulajdona lett (Bakk 1895: 434–436; Dimény 2018: 277).

DA, 2014

75. sírkő:

Fekete márvány obeliszk, vésett felirattal, kb. 1,8 méter magas. A sírkő állapota jó, kovácsoltvas kerítés veszi körül, ránőtt a sövény az obeliszkre.

A sírkő felirata:

„Kovács István / ev. ref. lelkész / 1842–1900 / és leánya / Mariska / 1893–1894 / Kovács Istvánné / sz. Dézsi Amália / 1855–1907”

Kovács István (1842–1900, Kézdivásárhely) – református; kézdivásárhelyi református másodlelkész; 1868-ban alapító tagja az egy évig működő önképzőkörnek; 1872-ben a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár első jegyzője; egyházkerületi képviselő; városi képviselő; 1877 februárjában a Kézdivásárhelyi Közművelődési Egyesület zene szakosztályának igazgatója (SzU 1923. XX/34; Vajna 1942: 18; SzNM fotótára 1112_005; Dimény 2018: 282).

Kovács Istvánné **Dézsi Amália** (1855–1907, Kézdivásárhely) – református; papné; 1878–1879 között a Jótékony Nőegylet bizottmányi tagja (SzK 1880. II/11: 129–130; KPHA; Dimény 2018: 282).

DA, 2014

DA, 2019

78. sírkő:

Az eredeti sírjel terméskőből vágott téglalap alakú táblás sírkő, a szöveglapok fehér márvány, mélyítéssel domborítva, melyen a szövegen kívül a két család címere is látható. Az újabb sírjel kb. 40 x 30 x 10 centiméter nagyságú fehér márványlap, domborított betűkkel. A sír nagyméretű földalatti sírbolt, kőlappal földve és közepén kiemelkedik a terméskőből kialakított lejárát.

A sírkövek felirata:

„Lisznyói / Jakó Pál / 1879–1965 // neje / Márkosfalvi / Sipos Etelka / 1881–1950 //// (különálló sírjelen) Bogdán Elemér / 1914–1988 / neje / Jakó Etelka / 1915–1999 / Bogdán Éva / 1941–”

Bogdán Elemér (1914–1988) és felesége, **Jakó Etelka** (1915–1999) kézdívasárhelyi fényképészcsalád tagjai voltak (Dimény 2018: 235–236).

82b. sírkő:

Fekete márvány obeliszk kb. 1,7 méter magas. Kőlapokkal fődött sír, alacsony kőkerettel. A régi sírkő (82a) félkörben végződő kb. 10–15 cm vastag kőlap lehet, a sír lábánál, mint egy járólap, az írott felületével a föld felé fordítva cementágyban fekszik.

A sírkő felirata:

„Szócs Mihály / 1894–1991 / Az erdélyi rom. kat. / státus Kézdivásár- / hely kantai főgim- / náziumának tanára / és igazgatój. / felesége / Kádár Mária / 1912–1980 / A kézdivásárhelyi / erdészeti középisko- / la nevelőnöje”

Szócs Mihály (1894, Ozsdola – 1991, Kézdivásárhely) – 1920–1948 között a római katolikus státus kézdivásárhely-kantai főgimnázium tanára, 1934–1948-ig igazgatója. Az egyházi iskolák államosítása után, 1948–1954 között a főgimnázium utódintézményében, az Erdészeti Műszaki Középiskolában tanár és igazgatóhelyettes. Felesége, **Kádár Mária** (1912–1980) az erdészeti középiskolában volt nevelőnő. (Szócs 2010: 355–360; Dimény 2018: 290).

DA, 1994

83. sírkő:

Az emlékmű jellegű sírkő már nem található meg a temetőben. Egy 1994-ben készített fotó maradt fenn róla, innen tudjuk, hogy milyen volt és mi állt rajta. Egy kb. 1 méter magas és szögletes talapzaton álló kb. 1 méteres női szobor volt, karba tett kézzel, jobb kezében koszorút tartott és egy kőoszlopra támaszkodott. A síremléket 1903-ban állították, és az elhunytakra vonatkozó adatok a talapzat oldalain voltak olvashatók. A fotón csak a szembeni és a bal oldal látható, de az utóbbi szögben van és nem lehet elolvasni. A síremlék egy 19. század eleji ajtóval ellátott sírbolt hátsó részén állt.

Az egykori sírkő felirata:

„Itt nyugsznak / Jancsó József / gyógyszerész / 1848/9 honv. főhadnagy / mh. 37ik évében / és leánya Mária / s. szentgyörgyi / Mihály Gergelyné / mh. élete 27dik évében / örködjék drága / poraitok felett/ a béke égi [...]tője //// (baloldalt) Dobay Sándor gyógyszerész mh. 1909 dec. 22-én 69 éves korában”

Jancsó József (1827–1867) – gyógyszerész; az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején honvéd főhadnagy, a kézdívisárhelyi gyutacsgyár igazgatója volt; fia, Jancsó Géza (1849–1913) is gyógyszerész volt Kézdívisárhelyen. (KPHA; Dimény 2018: 144, 149, 172–173).

Dobay Sándor (1840–1909) – római katolikus; gyógyszerész; felesége Jancsó Vilma (1854–1906); Jancsó József gyógyszerész veje; halálát öngyilkosság okozta. (KPHA).

85. sírkő:

Az egykori sírkő szöveglakka bele van ágyazva a sírt fedő kőlapba. Az egyházi nyilvántartásban sírboltként szerepel, de nem lehet tudni, hogy korábban milyen lehetett. Gyöngyösi Istvánnét és Jancsó Dezsőt is ide temették. Az 1980-as évektől Szőke Józsefnét (1921–1981), valamint Gáspár Istvánt (1920–1988) és nejét, Tunya Magdát (1929–1999) temették a sírba.

A régi sírjel felirata:

„Székely János / ált. el. isk. igazgató / és családja sírja”

M(aknai) **Székely János** (1849, Maksa – 1920, Kézdivásárhely) – református; első felesége Barabás Róza; második felesége Forget Antónia de Barót; 1872-től tanár a községi elemi iskolában; 1880-tól a kézdivásárhelyi községi fiú- és leányiskola igazgatója; 1887-től az iparos tanonciskola igazgatásával is megbízták; 1908-ban a kézdivásárhelyi állami elemi iskola igazgatója; 1911-ben nyugalmazott iskolaigazgató; 1903-ban a kézdivásárhelyi Székely Társaság lelkes tagja; 1904. november 23-tól a Pedagógiai Társaság alelnöke; 1904. novemberétől képviselő a református kézdi-egyházmegyei gyűléseken, presbiter; 1903-tól a kézdivásárhelyi Iparos Ifjúsági Egyesület megalakítója és elnöke, majd 1909 januárjától a tiszteletbeli elnöke; 1904-ben kezdeményezésére jött létre a Napközi Otthon (Berecz 1893: 126–128; SzU 1908. V/119: 1–2; SzH 1909. IV/11; SzU 1920. XVII/37: 1; Tóth Sz. B. 2015: 104; Dimény 2018: 289).

DA, 2019

DA, 2017

en alelnöke, majd elnöke; a Kossuth Lajos Asztaltársaság választmányi tagja; a Kézdivásárhelyi Könyvnyomda r.t. igazgató-elnöke; 17 éven át a Székely Ujság felelős-, majd főszerkesztője; a Székely Társaság titkára; református presbiter; a Kézdivásárhelyi Múzeum alapító elnöke; a Józsiás és Emília Sétatéri és Tanulmányi Alapítvány igazgatósági elnöke; a KSE tiszteletbeli elnöke; a Székely Nemzeti Múzeum, az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet, a Stephanie Menház igazgatósági tagja; az EMKE kézdivásárhelyi választmányának alelnöke, elnöke; a Rudolf Kórház Egyesület igazgatósági tagja; a helyi Színpártoló Egyesület (Bizottság) elnöke, az Országos Magyar Párt kézdivásárhelyi tagozatának alelnöke, a Kir. Magyar Természettudományi Társaság választott tagja stb. (Dimény 2018: 274–275).

93. sírkő:

Három osztatú fekete márvány obeliszk, kb. 2–2,2 méter magas, vésett felirattal. Jó állapotban lévő sírkő, 1 méter magas kovácsoltvas kerítéssel körülvett, gondozott sír.

A sírkő felirata:

„ikfalvi / Diénes Lajos / kézdivásárhelyi / királyi közjegyző. / Született 1842 szept. 3. / Meghalt 1897 aug. 19. / I. Diénes Lajosné / kézdivásárhelyi / Kovács Teréz / 1854 nov. 5 – 1937 febr. 23. / dr. I. Diénes Ödön / ügyvéd / 1874 aug. 24 – 1936 okt. 26. // Dr. I. Diénes Lajos / ügyvéd. / 1883 aug. 3 – 1922 aug 29. / Dr. I. Diénes Jenő / ügyvéd / 1876. aug. 6. – 1946. jun. 8. // Dr. I. Diénes Jenőné / Bándy Mária / 1891 febr. 1 – 1958 okt 13.”

dr. I(kfalvi) **Diénes Jenő** (1876–1946, Kézdivásárhely) – református; ügyvéd; 1896. augusztusban a Kézdivásárhelyen Szünidőző Tanuló Ifjúság pénztárnoka; 1944-ben Kézdivásárhely polgármestere (Dimény 2018: 274).

dr. I(kfalvi) **Diénes Ödön** (1874, Szemerja – 1936, Kézdivásárhely) – református, nőtlen; ügyvéd; a Kézdivásárhelyen Szünidőző Tanuló Ifjúság elnöke; a Kézdivásárhelyi Kaszinó titkára, ezt követően

102. sírkő:

Kétosztatú terméskő, kb. 1,8 méter magas obeliszk, a régi előlap (jelenleg hátoldal) sima vésett betűkkel, felül vésett fűzfa, a mostani előlap szöveglablaka mélyített, az első névnél mélyebben vésve, a sarkaknál lekerekítve, felső kiemelkedő íves részében kör alakú keretben dr. Tuzson Árpád fényképe. A sírkő jó állapotban van, a nagyméretű sírhan-
tot kovácsoltvas kerítés veszi körül.

A sírkő felirata:

„Sztoryi Ana / elhunyt kedveseit / fedi e sir melyben pihen / nek első férje / Jancsó Balázs / szül. 1833. maj. 20-án megh. / 1878. szept. 13-án / Édes gyermekei / Mári, Vilma és Lajos / második férje / Szacsva Pál / szül. 1832. jan. 29-én megh. / 1897. ápr. 20-án / E siremléket állította / bánatos özvegy és / kesergő édesanya / 1899. máj. 20. / Béke poraikra //// (a jelenlegi előlapon) Dr. Tuzson / Árpád / 1885–1949 / Tuzson Pál / 1856–1934 / neje / Sztoryi Anna / 1879–1946”

Szacsva Pál (1832, Körös – 1897, Kézdivásárhely) – református; városi rendőrbiztos; 1878 után özvegyen maradt Jancsó Balázsné Sztoryi Annát vette feleségül.

dr. Tuzson Árpád (1885–1949, Kézdivásárhely) – 1909–1911 között a Polgári Olvasókör könyvtárosa; 1922. december 20-tól a Rudolf Kórház Egyesület ügyésze 6 évre (SzH 1909. IV/8; Dimény 2018: 293).

DA, 2019

115a. sírkő:

Egy méter magas, 10–15 centiméter vastag, ívben záródó sírkő, vésett betűkkel. Az ív körül vésett szívek szegélyezik, benne domborított viráginda. A sírkő a sír lábánál, az azt körülvevő kovácsoltvas kerítéshez simulva, szöveggel kifelé áll, állapota jó.

A sírkő felirata:

„VOLT BÍRÓ S POSTAMESTERT / FED KEZDÖT [...] SÍRKERT
/ NYUDODJ KOVÁTS DÁNIEL / BODO REBEKA NŐDDAL /
HÁLA TARCSD FEN EMLÉKÉT / SIRJÁN LENGI ÖRÖKBÉKÉT / ÖK
SZENDÉN HONOLLYÁK ITT / HÁROM FIOK HULLÁIT / KIKÉRTE
AD HALÁLSÁTOR / MÉLTÁN HULTKÖNY MINT ZÁPOR / NAGY ÉJT
ALVÓ ALAKOK / [...] JUTALMATOK”

id. **Kovács Dániel** – református; felesége Bodó Rebeka; 1828-ban kézdivásárhelyi jegyző; 1829–1834 között Kézdivásárhely főbírója; a református egyház főgondnoka (KREkL I/15 1835–1846; Bakk 1895: 434–435; SÁL F105/D612; Dimény 2018: 281).

DA, 2018

125. sírkő:

Körívben záródó, kb. 8 cm kőlap, vésett betűkkel, a körívben összehajló vésett virágszál, középen vázából kilátszó virágok. A sír 2017-ig gazdátlanak tűnt, egyszerű kőkeret szegélyezi. A sírkövet kezdte belepni a sárga moha.

A sírkő felirata:

„Volt városi tanácsos / Szotyori Sámuel és / neje / Albert Sára / Sír halma / 1858”

Szotyori Sámuel – királyi adószedő, 1810–1850 között városi tanácsos (Bakk 1895: 434–436).

124. sírkő:

Terméskövön álló, háromosztatú, szürke márvány obeliszk, kb. 2 méter magas, készítője Klingenspohr [...] Medgyes. A sír faragott terméskővel szegélyezett és földött. 2014-ben a sírkő feliratos felével hátrafordítva állt, 2019 nyarán már egy új obeliszk állt a helyén.

Az egykori sírkő felirata:

„Kölönte / Mózesné / sz. Toth Sára / 1836–1900 /
Kölönte / Mózes / 1835–1909 / és neje / Jancsó Róza
/ 1875–1973”

Kölönte Mózes (1835–1909, Kézdivásárhely) – református; kisbirtokos, boráros, önálló vendéglős; képviselő a református kézdi-egyházmegyei gyűléseken; 1884-ben a kézdivásárhelyi Kórház Egyesület igazgatósági tagja (Boga 1991: 23; Dimény 2018: 283).

DA, 2014

129. sírkő:

Díszesen faragott terméskő, kétéoszlatú, obeliszk jellegű, mélyített szöveglablakkal, felül domborított faragásokkal, a síremlék pártája szélesebb, mívesen faragott és egy lángra hasonlító kődíszben záródott. A szöveglabak zöldes színű, aranyozott vésett betűkkel. A sírt kovácsoltvas kert veszi körül, a sírkő a kert közepén áll. A sírkő felső díszítése töredezett, a letört lángszerű csúcsdísz a Céhtörténeti Múzeumba mentették be. A múzeum és az egyház gondozza.

A sírkő felirata:

„(előlap) Albisi / Barabás / és / Nagy Ajtai / Cserey / család sírboltja / Kegyelet emlékéül / állították elhunyt / Cserey János / bánatos özvegye / Zathuretzky / Emilia / és hálás fiai / Cserey Ákos / és Gyula / 1875. 15. februárius. //// (háttoldal) Nagyajtai / Dr. Cserey Mihály / élt 24. évet / megh. 1905. szept 17.én / Cserey Ákos / Ákosfalvi birtokos élt 59. / évet megh. 1905. okt. 27.én / özv. Cserey Jánosné / 82 évet élt Imecsfalván / megh. 1905. novem. 4 dik”

Cserey Jánosné **Zathureczky Emília** (1823, Olasztelek [Alsózatúrca] – 1905, Imecsfalva) – 1875-ben muzeális gyűjteményét felajánlotta a székelység javára, a Székely Nemzeti Múzeum alapítója; 1880-tól a kézdivásárhelyi Jótékony Nőegylet elnöke; 1884. március 1-jén az Országos Vöröskereszt Egyesület kézdivásárhelyi fiókjának elnökségi tagja; 1899-ben hathatós támogatásával nyílt meg a kézdivásárhelyi Polgári Leányiskola (Boga O. 1991: 23; http://www.szekelyfoldert.info/zathureczky_emilia.html – letöltve: 2014. 05. 27. –; Acta Siculica 2005/2; Péter (szerk.) 1914; Dimény 2018: 273).

DA, 2018

155. sírkő:

Természkőből kialakított táblás, kb. 30 centiméter vastag sírkő, a felső felén szögben elvékonyodik, rajta fehér márványlap a sírhely tulajdonosainak neveivel, a függőleges oldalon fekete márvány szöveglapok két sorban a feliratokkal. A sír nagyméretű földalatti sírbolt, kőkerettel és kő fedőlappal.

A sírkő felirata:

„Kalith Géza / 1882–1947 / és családja. //// Kovács Rozália / 1886–1921 / Kalith László / 1907–1975 / Kalith Sándor / 1919–1977 / neje / Hajdú Erzsébet / 1925–20 // Jakabos Karolina / 1897–1975 / Kalith Attila / 1925–2013 / neje / Boros Magdolna / 1928–1997 / Kalith Imola / 1952 – élt 4 hónapot”

Kalith Attila (1925, Kézdivásárhely – 2013, Kézdivásárhely) – kereskedő; a második világháború utáni kézdivásárhelyi atlétika újrarendítője; 1963–1979 között a kézdivásárhelyi Traktor és Amidex sportegyesület atlétika edzője volt, tanítványai számos rangos díjjal gazdagították a város hírnevét. Önzetlen munkájáért 1997-ben elsőként kapott Pro Urbe díjat Kézdivásárhely önkormányzatától (H 2019. XXXI/8782).

DA, 2019

158. sírkő:

Háromosztatú, kb. 2,5 méter magas fekete márvány obeliszk. Készült a brassói Herzum F. & K. cégnél. Jó állapotban található, a betonkeretes sírhantot és obeliszket kovácsoltvas kerítés veszi körül.

A sírkő felirata:

„Ambrus Albert / 1845–1912. / és neje / Szotyori Mária / 1857–1900. / gyermekük / Irén / 1884–1901 / Ambrus Béláné / sz. Csávási Jolán / 1917–2005”

Ambrus Albert (1845–1912) – szeszgyártulajdonos; 1884-ben a Kórház Egyesület igazgatósági tagja; Lányai révén családi kapcsolatban állt Kézdivásárhelyi több jómódú családjával. Mária lányát Nagy Iván Lázár takarékpénztári pénztáros vette feleségül; Teréz lánya dr. Nagy Emil Pál királyi járásbírói albíró felesége volt; Margit lánya Balogh János magyar királyi főadótiszt felesége lett, aki az egykori polgármester, Víz István (1807–1866) unokája volt (KPHA).

202. Sírkő:

Kétosztatú, kb. 1,5 méter magas terméskő obeliszk, a felirat alatt ovális keretben fénykép. A sírkövet a hozzátartozók elfordították, mert az oldalán olvasható a régebbi felirat. Az obeliszk az új, 1989-ben állított kőkopjafás sírkő mögött áll, a sírhant betonlapokkal fedett.

A sírkövek feliratai:

a. „(az obeliszk oldalán) Berki / Lajos / 1885 / 1947 / N-Köpe / Zsuzs- / Anna / 1889–1982 //// (előlapján) Kósa Sándor / Családi sírhelye / Évike / 1941–1942 / Kósa Mária / 1882–1969 / György / 1938–1972 //// (az obeliszk talpán) E sír emléket állította / Kósa Sándor / és neje / Berki Irén”

b. „(új táblás sírkő) id. Kósa Sándor / mézeskalácsos mester / 1917–1982 / Berki Irén / 1917–2003 / Kósa Évike / 1941–1942 / Kósa Mária / 1882–1969 / Kósa György / 1938–1972”

id. **Kósa Sándor** (1917 – 1982) és felesége, **Berki Irén** (1917 – 2003) a Hahn Jakab-féle kézdívasárhelyi cifra mézeskalácsosság képviselői voltak.

DA, 2019

206. sírkő:

Kétosztatú, kb. 1,5 méter magas terméskő obeliszk, a felső felén vésett fűzfa. A sírkő enyhén megdőlt balra, a sírhant elhagyott, keret nélküli, a vésett betűket kifestették feketével. Földi István szüleinek és nagyszüleinek sírja.

A sírkő felirata:

„Itt nyugszik / Pál Ferenc / 48–49 honv. tizedes / 1831–1901 / Szőcs Rozália / 1831–1905 / Földi Sándorné / szül. Pál Anna / 1874–1952 / Földi Sándor / 1867–1953 / Béke poraikra //// E sírkövet állíttatta / Földi Sándor / és neje / Pál Anna / 1907”

Pál Ferenc (1831–1901) 1848–49-es honvéd tizedes, Földi István anyai nagyapja.

Földi Sándor (1867–1953) asztalos, Földi István édesapja.

Földi István (1903, Kézdivásárhely – 1967, Dombóvár) – 1928-ban a Székely Ujság segédszerkesztője; 1941. ősztől Háromszék vármegye művelődésügyi titkára; 1944-ben áttelepült Magyarországra, ott halt meg és ott is temették el (Antal Á. 1997, 2004; Dimény 2018: 277).

211. sírkő:

Kétosztatú, kb. 1,5 méter magas terméskő obeliszk, enyhén mélyített szövegablakkal, felül dupla ívvel. A szöveg halványan látszik, a sírhantot kovácsoltvas kert veszi körül, az obeliszk ezen kívül áll, a kerten belüli új fekete márvány sírkövön Vertán István (1896–1965) és neje Baka Margit (1902–1986) neve olvasható.

A sírkő felirata:

„E sírkövet / állította özv. / Zoltáni / Györgyné / szül. 1851. megh. 1911 / Jancsó Irénke / 1883–1911 / Jancsó Dánielné / 1843–1912 / Baka Mihályné / szül: Jancsó Amál / 1872–1931 / Zoltán Imre / 1874–1935”

Baka Mihályné **Jancsó Amália** (1872, Kézdivásárhely – 1931, Sepsiszentgyörgy) – református; 1923-ban özvegy; 1923. május 10-ig, 15 év munkásság után, lemondásáig a Konfirmáltak Egyesületének pénztárosa (SzU 1923. XX/37, KPHA; Dimény 2018: 269).

Baka Mihály (1865, Kézdivásárhely – ?) – református; 1901-ben házasságkötéskor takarékpénztári segédkönyvelő; 1903. februárig a Kaszinó tagja, távozás miatt törölték a tagságát (KPHA; Dimény 2018: 269).

DA, 2019

239a sírkő:

Ívben záródó, kb. 15 centiméter vastag terméskő, az ív mentén 8–10 cm peremmel mélyített, a vésett betűket az ív felső részénél csigavonalas díszben záródó koszorú veszi körül. A sírkő az új márvány sírjel mögött szorosan, háttal áll, a homokkő az alsó részen mállik. A sír nagyméretű, egykor végpadmalyos volt, nagyságát a cementtéglából kirakott keret jelzi. Az új márvány sírkeret és sírkő a cementkereten belül, ennek hátsó részében található. A sír lábánál, a cementkereten kívül egy földön fekvő obeliszk és egy 1803-ból származó hármás ívben záródó síremlék található. Az utóbbin Bányai Sámuel neve olvasható.

A sírkő felirata:

„ref. egyházi / pénztáros / Csiszár József / és nője / Bányai Róza / Sirhalma / született 1810 meghalt 1892”

Csiszár József (1810–1892) – kereskedő; feleségével, Bányai Rózával, évszámmal és monogrammal megjelölt emeletes házukat 1872-ben építették Kézdivásárhely és Kanta határában, a mai Márton Áron utca bal oldalán. Felesége révén rokonságban állt a város több örmény kereskedő családjával (Dimény 2018: 212).

DA, 2019

251. sírkő:

Ívben záródó, kb. 10 centiméter vastag, 1,3 méter magas terméskő, mélyített csúcsban záródó szövegablakkal, fölötté olaszkoszorú. Az új síremlék egy kb. 1 méter magas táblás sírkő, bal oldalon oszlopos díszítéssel, beépített fekete márványlappal. A sírkövek jó állapotban vannak, a sír természetes kőszegéllyel van körülvéve és le van földve.

A sírkövek feliratai:

a. „Balázs Miklós / 1868–1955 / Balázs Miklósné / Radimetzky / Ilona / 1878–1947 / Koncza Lászlóné / Balázs Anna / 1880–1959”

b. „Balázs Károly / főgyógyszerész / 1909–1977 / és neje / Diénes Magda / 1913–2000”

Balázs Károly (1909 – 1977) főgyógyszerész dr. Ikafalvi Diénes Jenő veje volt.

DA, 2019

255b. sírkő:

Kétosztatú, kb. 1,8 méter magas fehér márvány obeliszk, vésett betűkkel, felül fűzfa díszítéssel. Az obeliszk állapota jó. 2014-ben a felirat nehezen volt olvasható a gombásodástól, de miután feltehetően 2018-ban 180 fokban elfordították az obeliszket, szakszerűen felújították. A sír beton keretbe öntve. A sír és az obeliszk mögött egy 1893-ban állított egyosztatú obeliszk található Turóczi Lázár és felesége, Elek Sára emlékére.

A sírkő felirata:

„Itt nyugszik / Jancsó Dénes / született / 1844
február 20-án / meghalt / 1896 november 9-én /
Áldás emlékére! / Elválást nem enyhíthet egyéb
/ mint a viszontlátás reménye / állította Jancsó
Dénesné / Pap Ilona //// Jancsó Dénesné / sz. Pap
Ilona / 1849–1911”

Jancsó Dénes (1844–1896) vendéglős, Pap András városi tanácsos, közgyám és egyházi főgondnok veje. 1892-ig ő és felesége, Pap Ilona (1849–1911) működtette a Cseréy-féle telken álló fogadót. Miután a telkekre felépült a Vigadó, abban nyitották meg a Jancsó-szállodát (Dimény 2018: 199).

DA, 2018

267. sírkő:

Kb. 70 x 100 centiméter nagyságú cement táblás sírkő, bal oldalán szögletes kiemelkedéssel és bemélyített fehér márványlappal. A nagyméretű sírhand terméskövel szegélyezett, de betonlapokkal fődött, amelyek nagyon mozognak, a sírkő előtt egy kopjafa is áll Mihály Barnabás Paul (1927–1998) és Bölöni Ilona Melánia (1928–1998) emlékére.

A sírkő felirata:

„Itt nyugszik / Papp Ferenc / fényképész / sz. 1868 máj. 10 mh. 1939 feb. 20 / Papp Amália / sz. 1908 máj. 10 mh. 1957 szpt. 30 / Lőrincz Gabriella / sz. 1924 már. 22 mh. 1942 apr. 10 / Lőrincz Erzsébet / sz. 1925 ápr. 12 mh. 1943 dec. 10 / özv. Bölöni Istvánné / szül. Papp Ibolya / fényképész / 1905–1992 // Béke poraikra”

Papp Ferenc (1868, Kolozsvár – 1939, Kézdivásárhely) – fényképész; Kohányi Róbert fényképész utódja Kézdivásárhelyen; felesége a kézdivásárhelyi születésű Szigeti Mária volt. Még házasságkötése előtt, 1890-ben Kolozsváron nyitotta meg első műtermét. Ugyanabban az évben átvette a kolozsvári Császár József Külmonostor utcai műtermét is, de 1905-ben már Kézdivásárhelyen dolgozott. 1910-ben visszatért Kolozsvárra, ahol a Hel-tai utcában nyitott műtermet, de valószínűleg a kézdivásárhelyi műtermét is fenntartotta. Ezt igazolja az a tény, hogy 1939-ben bekövetkezett haláláig számos Papp Ferenc által készített fénykép került elő környékünkön. A sírfelirat szerint leánya, Bölöni Istvánné **Papp Ibolya** (1905–1992) folytatta a fényképész mesterséget (Fóris 1972: 179; Dimény 2018: 234–235).

DA, 2014

280. sírkő:

Kb. 60 x 10 x 60 centiméter nagyságú cement táblás sírkő, beépített fekete márványtáblával, sárga felirattal. A sírkő új, de az előtte álló nagyméretű sír kőszelegyes és kőlappal földött földalatti sírbolt, gondozott.

A sírkő felirata:

„Kondor István 1858–1920 / Kondor Istvánné / szül. Moldován Anna / 1857–1925 / szegények Br.S otthonának / igazgatónője / Kovács Károlyné szül / Kondor Roza / 1887–1952 / Kovács Ödön / 1928 / Kovács Micsunica / szül Baciú Micsunica / 1930–1998”

Kondor Istvánné **Moldován Anna** (1857–1925, Kézdivásárhely) – 1922 áprilisától a Stephanie Menház igazgatónője volt (SzU 1922. XIX/32; Dimény 2018: 280).

286. sírkő:

Két egymás mögött álló sírkő. A régebbi (a) hármass ívben záródó, kb. 10 cm vastag sírkő, a felső részénél mélyített, félköríves búzakoszorúval körülvevő vázában virágcsokor. A hátoldalán az elsődleges felirat, fölötté díszítésként három mélyített rozetta, egy-egy a hármass ívben a kőlap felső részén. A sírkő állapota jó, 2017-ig megvédte a ránőtt bokor. A régi sírkövet részben takarja az előtte álló (b), lapjára fektetett táblás sírkő. Egy kb. 40 x 60 cm nagyságú, hátul magasabb terméskő, a palaszerű bemélyített szöveglak majdnem teljesen kitölti az előlapot. A sír terméskő szegéllyel, földetlen, fűvel benőtt volt 2017-ig. Ekkor, Kovács Anna temetésekor, kitakarították és láthatóvá vált a háta mögötti régi sírkő is.

A sírkövek feliratai:

a. „(Hátlap, eredeti előlap) Itt nyugszik / az urban senator / consiste es szöts / ce mester Ko / vats Josef ö / kegyelme //// (Előlapon) Ujítatott / Kováts Imre és / felesége / Nagy (Anna) [...]”

b. „**Kovács Imre** / 1858-19[.] / és neje / [Kupán] Teréz / [...] 194[4]”

Kováts Imre – mészárosmester volt.

ifj. **Kovács Imre** (sz. 1858) – kisbirtokos és koresmáros volt a 19. század végén (KPHA).

DA, 2019

288. sírkő:

Két sírkő. A régi (a) ívben záródó, kb. 8 cm vastag, 60 cm magas terméskő, díszítés nélkül, vésett betűkkel. A felmérés idején a sírkő a családi sírhely mögötti fának támasztva állt és fennállt az eltűnése. Az újabb (b) táblás sírkövet az 1960-as évek elején állították. Egy kb. 70 x 60 centiméter nagyságú, vöröses terméskő, két oldalánál nagyméretű kővázákkal. A sír nagyméretű, egykor végpadmalyos családi sírbolt, kőkerettel.

A sírkövek feliratai:

a. „Isten segedelméből / ezt – a / családi / sírkövet / állították / önmaguk / számukra / Szász Bálin[t] / és / nője Janc[so] / Anna”

b. „Itt nyugszik / Szász Bálint / 1892–1966 / neje / Szász Bálintné / sz. Kiss Mária / 1892–1963 / Szász Jolán / 1954–2001”

id. **Szász Bálint** és fia, ifj. **Szász Bálint** (1892–1966) kézdivásárhelyi fazekascalád tagjai voltak, az utóbbi egyben Kézdivásárhely legutolsó fazekasmesztere volt, akivel kihalt a mesterség a városban.

DA, 2019

291. Sírkő:

Háromosztatú, kb. 2 méter magas fehér márvány obeliszk, a hátoldalon felül fűzfa véset. Az obeliszket az 1990-es évek elején megfordították, állapota jó, az előtte álló sírhant terméskő keretben, három nagyméretű faragott kővel borított. Sírbolt, amely Szakács Jánosné tulajdonából került Bölöni Jenő tulajdonába.

A sírkő felirata:

„(előoldal) Itt nyugszik / Víz István / szül. 1807. meghalt 1866 / neje / Keul Sarolta / szül. 1818. meghalt 1896 / anyja / Keul Mária / szül. 1793. meghalt 1865 / Víz Emma / Balogh Jánosné / szül. 1843 meghalt 1889 / gyermekei / Balogh Emília / 1866– 1873 / Balogh Janka / 1867–1871 / Balogh János / 1844–1904 // Béke poraikra //// (hátoldal) Bölöni Jenő / 1920–1995 / és neje / Rác Ida / 1923–19[..]”

Vizi (Wizy) István (1807–1866, Kézdivásárhely) – református; 1850-ben a református egyház főjegyzője; 1849-ben, majd 1852–1860 között Kvh. polgármestere; 1896-ban alkirálybíró volt, majd fővámszedő (Bakk 1895: 436; KREkL I/16, 1847–1861, 66. old.; Dimény 2018: 294).

Balogh János (1844, Kézdivásárhely – 1904, Kézdivásárhely) – református; 1889-ben kisegítő takarékpénztári pénztáros; városi ellenőr; 1903-ban városi tanácsos; Vizi (Wizy) István veje (Sz.1889.VIII./27; Dimény 2018: 270).

Balogh Jánosné **Vizi (Wizy) Emma** (1843–1889, Kézdivásárhely) – A kézdivásárhelyi Jótékony Nőegylet első ideiglenes alelnöke 1878–79-ben (SzK 1880. II/13: 152–153; Dimény 2018: 270).

301a. sírkő:

Táblás sírkő, kb. 60 x 60 centiméter nagyságú, fel-fele vékonyodó terméskő, fehér márványlappal, fekete vésett betűkkel, kétoldalt kővázakkal. A sírkövet 2014-ben a hozzátartozók eladták és az új tulajdonosok eltávolították régi helyéről, a sírhantról egy méterre balról, hátul állították fel. Az új síremlék szürke műmárványból készült.

A sírkő felirata:

„Itt nyugszik / osdolai Zsögön Zoltán / tanár-költő / 1880–1951 / „S az ifjúság ...” Ifjontunk: ára sincsen. / De nem válthatjuk vissza a kerek / világon már sehoh – jaj! – semmi kincsen. / (Széphistóriám)”

Zsögön Zoltán (1880, Oszdola – 1951, Kézdivásárhely) – római katolikus; 1903-tól tanár a csíksomlyói és csíkszeredai római katolikus tanítóképzőben. 1920-tól a Római Katolikus Státus iskolájának áthelyezésével Kézdivásárhelyre, majd Marosvásárhelyre követte az intézményt. 1939-ben vonult nyugdíjba mint címzetes igazgató, de 1942–1944 között még tanított a marosvásárhelyi tanítóképzőben. Első verseskötete 1912-ben jelent meg (Szócs 2010: 400–413).

DA, 2018

303b. sírkő:

Háromosztatú, kb. 2 méter magas terméskő obeliszk, a régi hátlapon fekete márványlap, fehér betűkkel. Az obeliszket az 1930-as évek elején fordították meg, állapota jó, a sír normál méretű, cementkeretes és borításos. Korábban fehér márványlap állt rajta, melyen Szabó Jenő halálévének 1934 volt feltüntetve.

A sírkő felirata:

„(előlap) Itt nyugszik / Kovácsy Tamás / 1848–1918 / Béke poraira //// (hátlap, jelenlegi előlap, fekete márványlap) Nagy tiszteletű / Szabó Jenő / Ref. lelkész-költő / 1867–1931 (1934) / neje / Gerger Ludmilla / Nágó Sándorné / sz. Szabó Mária / 1894–1970 / Bokor Józsefnő / sz. Szabó Magda / 1906–1972”

Szabó Jenő (1867, Kolozsvár – 1931, Kézdivásárhely) – református; költő; Szabó Dezső testvérbátyja; a református teológiát Nagyenyeden végezte; 1904-ben református lelkész, első pap; 1922. szeptemberig nyugalmazott lelkész, majd református lelkész Bereckben (Református Dalkör csoportképe ILCM fotó-tár F.12.51; H 2012. XXIV/6498; Dimény 2018: 288).

DA, 2018

316. sírkő:

Obeliszkyszerű, kb. 1,8 méter magas, 20 centiméter vastag ívben záródó terméskő, kiemelkedő szögletes szöveglablakkal, alatta az alsó osztatban domborított koszorú. A kőkeretes sír nincs lefödve, a sírkő jó állapotban van.

A sírkő felirata:

„Czirmay Zoltán / ref. lelkész / 1876–1919”

Czirmay Zoltán (1876–1919, Kézdivásárhely) – református; 1896. augusztusban a Kézdivásárhelyen Szünidőző Tanuló Ifjúság titkára; 1904. szeptember 3-tól református lelkész, második rendes pap; 1909. szeptembertől a Kossuth Lajos Asztaltársaság választmányi tagja; 1912-ben a Polgári Olvasókör tagja (meghívó 1896. augusztus 15-i rendezvényre ILCM; SzH 1909. IV/76.; Református Dalkör csoportképe 1910, ILCM, F.12.51; Dimény 2018: 273).

DA, 2019

326. sírkő:

Hármas ívben záródó, kb. 10 centiméter vastag terméskő 1869-ből. Az évszám a két szélő ívben két-két számként tagolva látható. A középső ívben egy mélyített rozetta, két oldalt búzakaralász jellegű díszítés indul ki belőle. A sírkőről középtől lefelé lemállott egy réteg és megsemmisült a felirat nagy része, megdőlt hátra felé, előtte új cement sírkő és fedett sír 1994-ből.

A sírkő felirata:

„18(.)69 / Álitatott / ezen sírkő Mágori Sámuel / egyházi és neje Kováts Anna 2 / szeretett gyermekök Sámu / el és Lina Em[lek...] / Elhúnt [...] / Szülé[...] [...] / An[...] [...] / Kedve[...] [...] / mert [...] / sz. vallásunk [...] / [m]ennyben talál[...]”

Mágori Sámuel földbirtokos és egyházi volt a 19. század második felében.

DA, 2017

329. sírkő:

Háromosztatú, kb. 2,2 méter magas terméskő obeliszk. A régi feliratot a sűrű növényzettől csak részben lehet olvasni, megfordították és fehér márványlapot fogattak rá. A sírhant normál méretű, terméskővel szegélyezett.

A sírkő felirata:

„(rég. előlap) Itt nyugszik / feltorjai / Soljom / Ferencz / sz. 1842–1928 / László / István / [...] //// (jelenlegi előlap, fehér márványlap) id. Tankó / János // családi / sírhelye”

Feltorjai **Sólyom Ferenc** (1842–1928) – 1896-ban birtokos Altorján; 1902-ben kisbirtokos Torján; 1917-ben járásbíró Kézdivásárhelyen; felesége Köncei Ágnes (KPHA).

ifj. **Sólyom Ferenc** (sz. 1871) – 1896-ban királyi törvényszéki aljegyző Kézdivásárhelyen; 1900-tól királyi aljárásbíró Marosújváron és feltehetően ott is temették el (KPHA).

331. sírkő:

Ívben záródó, kb. 10 centiméter vastag terméskő, vésett betűkkel, két oldalán oszlopot imitáló vésett díszítés, felül boltívben összehajlik, középen fűzfa díszítés. A sírkő felirata megkopott, de jól olvasható, a hátlapba bemélyítették egy szürke kőlapot, nehezen olvasható. A normál méretű sír mögötte áll, cement sírjellel, földött.

A sírkő felirata:

„Itt nyugszik / „volt tanácsos” / Jancsó János / ki élt 69 évet / megh. 1858-ban / E sír követ állította / Jancso Károly / és neje / Kovács Terézis / maguk és családjaik / számára //// (hátlapon) Jancsó József / 187[1]–1944”

Jancsó János (1789–1858) – református; kisbirtokos; felesége Benkő Judit; 1833-ban strázsamester, aki 2 öl temetőkeretet is rakatott; volt városi tanácsos (református egyházi anyakönyvek).

Jancsó Károly (1833–1905) – református; Jancsó János fia, fűszerkereskedő (KPHA).

DA, 2018

334a. sírkő:

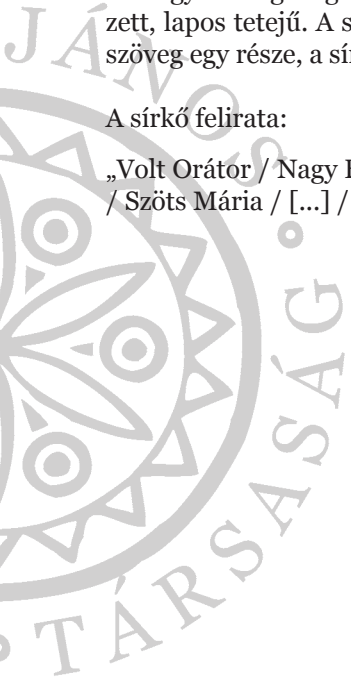
Valószínűleg ívben záródó, kb. 10 cm vastag, 1 méter magas terméskő, szépen kalligrafált vésett betűkkel, felül virágdísz, alsó részén egy fél olaszkoszorú. A sírkő nagyon megrongálódott, az ív letört, most töredezett, lapos tetejű. A sírkő középtájon mállik, eltűnt a szöveg egy része, a sírhant keret nélküli, gondozott.

A sírkő felirata:

„Volt Orátor / Nagy Bálintnak / porai itt nyugsznak
/ Szöts Mária / [...] / M[...]”

DA, 2019

346. sírkő:

Ívben záródó, kb. 10 cm vastag terméskő, vésett betűkkel, az ívben vésett koszorúdísszel, 1866-os évszámmal. A sírkő az újabb sírkő mögött, az 1833-ban rakott kőkert mellett áll, enyhén megdőlvé előre. A sír nagyméretű, egykori végpadmalyos, terméskővel szegélyezett, földetlen.

A régi sírkő felirata:

„készült / 1866 ban / Bene Jozsef / és / Jantso Mária / Családi Sír”

Bene József (1813–1902) – református; kereskedő; az 1848–49-es magyar szabadságharc idején a kézdivásárhelyi gyutacsgyár vezetője volt.

DA, 2018

360. sírkő:

Téglalap alakú, fekvő táblás sírkő, mélyített, ívben záródó fehér márvány, kétosztatú szöveglalakkal, nagyméretű, terméskő oszlopokkal és lánccal keretezett sírhant, középen kiemelkedő, kőlappal zárt sír, rajta fekete márvány szöveglalakkal. Gondozott sírhely.

A sírkövek feliratai:

a. „Jancsó Sámuel és neje Máthé Róza / családi sírhelye // Jancsó Sámuel / sz. 1850 mh. 1923. / Máthé Róza / sz. 1861 mh 1947. / Máthé Mihály / sz. 1871 mh 1956. / neje / Csekme Iona / sz. 1878. mh. 1945. // Máthé Anna és Mária / gyermekei / Háhn Jakab / sz. 1869 mh. 1934 / neje / Zeides Teréz / sz. 1873 mh 1954.”

b. „(fekete márványlap) Itt nyugszik / ifj. Mágori Mózes / 1909–1955 / és neje / Máthé Maria / 1911–1970”

Jancsó Sámuel mészáros és felesége, **Máthé Rózália** 1901-ben egyemeletes bérházat építettek a főtér északi sarkán. (Dimény 2018: 214)

Háhn Jakab mézeskalácsos mester, a kézdivásárhelyi cifrapogácsa meghonosítója. Háza és műhelye Jancsó Sámuel háza mögött, a mai Apafi utca főtér felőli bejáratának bal oldalán ma is áll.

DA, 2019

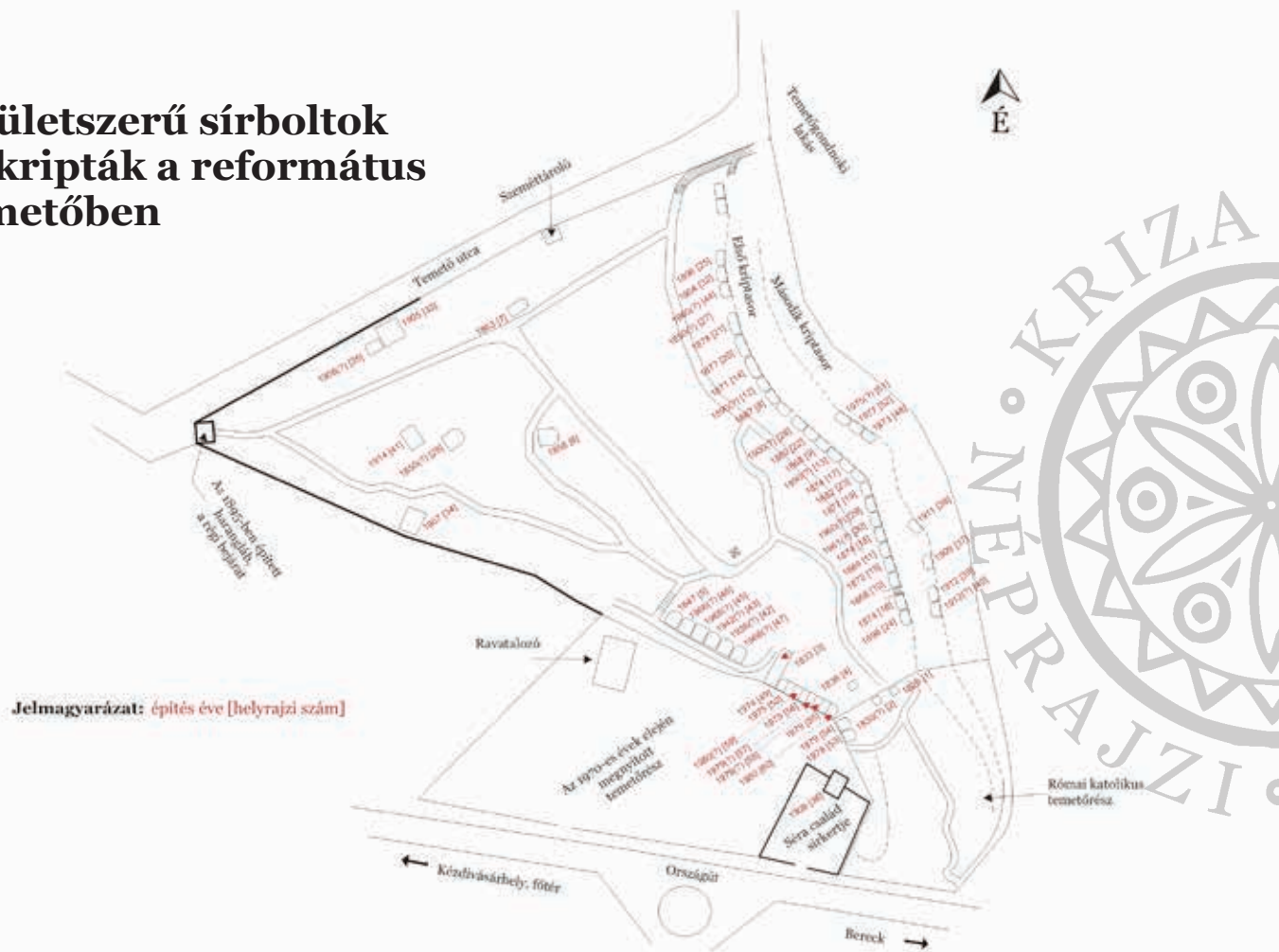

© www.kjnr.ro/snowegtar

A református temető a kriptasorral (DA, 2018)

Épületszerű sírboltok és kripták a református temetőben

Sírboltok és kripták a régi református temetőben

A *kripta* görög eredetű szó, amely sírboltot, földalatti sírkamrát, sírkápolnát, altemplomot is jelent. Egy másik hasonló görög szó a *cinterem*, amely temető, sírbolt jelentéssel is bír. A *cinterem* a latin *coemeterium* (ejtsd: cömeterium) szóból magyarosodott a népetimológia útján.¹¹

A kripta és sírbolt szavak tágabb értelemben a következőket is jelenthetik: 1. sírverem egy temetőben, amely több koporsó befogadására alkalmassá kiépített, földbe mélyített helyiség; 2. díszes temetkezési hely, ház alakú építmény, melynek rendszerint föld alatti részében a koporsókat helyezik el, elsősorban a nemesi családok temetkeztek kriptába; 3. altemplomban elhelyezett sírhely, amit egy templom szentélye, vagy egy kolostor alá építettek és ahová többnyire világi vagy egyházi főméltóságokat temettek; 4. sírkamra, sziklába vájt és megfelelő módon kiképzett temetkezési üreg, melyet többnyire régi városokhoz közeli sziklás hegyoldalokban alakítottak ki.¹²

Erdélyben a nemesi családok a 19. század első felétől kezdenek impozáns családi kriptákat és mauzóleumokat építtetni birtokaikon vagy ha lakóhelyük már városos volt, ennek temetőjében, de a polgárság sírjaitól elkülönülve, erre a célra elkülönített helyen. A városi gazdag polgároknál ennek hatására jött divatba a kriptáépítés (Gaal 2006: 15, Pozsony 2016: 232).

A görög kripta szavunk feltehetően régebbi, mint a latin eredetű sírbolt kifejezés, viszont az általam vizsgált dokumentumokban és különböző sírjeleken a sírbolt kifejezés jelenik meg, feltehetően a *cinterem* szó jelentéséből alakulhatott ki. A kripta megnevezés a 20. század első felétől került be a szóhasználatba és vált általánossá, mára már teljesen kiszorítva a sírbolt megnevezést. A kézdivásárhelyi református temetőben 1847-ben az egyre szaporodó sírboltok miatt a *rendes temetkező hely* szűkült, ezen kívül a temetőkert is romlott, ezért a református egyház tanácsa célszerűnek látta 10 ezüst forint befizetését azok számára, akik sírboltot kívántak kialakítani.¹³ A határozat ellenére 1863-ig nem fizette senki be a meghatározott összeget, de a sírboltok száma gyarapodott.¹⁴

¹¹ <http://meszotar.hu/keres-s%C3%ADrbolt> (2015.11.09.)

¹² http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/Kripta (2015.11.09)

¹³ KREkL – I/16, 1847, 43 / 25.

¹⁴ KREkL – I/17, 1863, 53 / 126.

A 19–20. század fordulóján kialakított földalatti sírboldok a református temető északi végében. (DA, 2014)

Az 1863-ban elkezdett temetőrendezés során az egyháztanács Nagy Dániel városkapitányt és egyházi tanácsost bízta meg a *temetőbiztosi* teendőkkal, ami egy személyben a temetőrendezési feladatokat is jelentette. 1866 tavaszán Székely János református lelkész írásban szólította fel a temetőbiztost, hogy nyilatkozzon, meg kíván-e maradni tisztségében, ugyanis „*rendes felvigyázat nélkül [...] némelyek sírokat készítenek s ez által a temető rendezetlen állapotba jő*”. Nagy Dániel erre azt válaszolta, hogy a „*temető rendezési megbízásban kész továbbra is megmaradni, de mivel ez egy személyben nem kielégítő*”, kérte, hogy nevezzenek ki más tagokat is. Az egyháztanács Csiszár Pál egyházi tanácsost és Kováts Józsiást kérte fel a feladatra.¹⁵

1867 júniusában id. Csiszár József azzal a kéréssel fordult az egyháztanácshoz, hogy „*kívánsága lenne a temetőben lévő gödrös helyek közül egyet – nem valami nagy oszloppal – hanem csak a földben bé rakva és föld szint béboltozva egy sírboldot készíteni*”.¹⁶ Ennek alapján arra következtethetünk, hogy a temetőben még számos sírhelynek való terület létezett.

Kezdetben a sírok elhelyezése nem volt szabályozva, de amint az egyházi jegyzőkönyvekből kiderül, az 1860-as években már egyre nagyobb figyelmet fordítottak erre is. Eleinte, amíg volt hely, szabadon temetkeztek. Ezeknek a síroknak többsége észak–kelet tájolású. A temetők fokozatos feltelésével is többnyire megmaradt ez a tájolás, de a későbbiekben a hely kihasználása végett találunk ettől eltérő irányba ásott sírt is. A temető főbb ösvényei is meghatározóvá váltak.

Korábbi temetőkutatásaim azt igazolták, hogy Kézdivásárhelyen a 2,5-3 méter mélyen kialakított boltíves, vagy ahogyan a református

¹⁵ KREkL – I/18, 1866, 31 / 1–2.

¹⁶ KREkL – I/18, 1867, 46 / 66.

egyház 19. század közepén íródott jegyzőkönyveiben olvasható *végpadmaly*¹⁷ általános temetkezési formának számított a múltban. Az ilyen sírt gyakran nevezték sírboltnak, ugyanis az ide eltemetett koporsóra nem került föld, így a boltíves fülkét több generáció is használhatta (Dimény 1997: 183–188). Ezek a sírok a felszínen alig különböznek azoktól a síroktól melyekbe csak egyszerűen elföldelték a koporsót. Helyenként a sírhant vagy sírkeret hossza jelzi napjainkban, hogy meddig tartott a sírbolt. A régi sírok jellege és formája miatt a régi temető rész rendezetlennek tűnhet idegen számára. A temető túlzásfolttsága miatt az utóbbi évtizedekben már nem használják eredeti rendeltetésüknek megfelelően, ill. többnyire átalakították ezeket a sírokat.

A végpadmaly, amint a neve is mutatja, a sírgödör hosszában és nem szélességében kialakított padmaly. A néprajzi lexikon a padmalyos sírnek három típusát különbözteti meg (Tátrai 1987: 446–447). A Kézdivásárhelyen található padmalytípust nem említi. Itt nem oldal- vagy fenékirányba ásták, hanem a sírgödör hosszában alakították ki.

Csósz-Szabó István *A tiszaladányi temető és a temetés (Taktaköz)* című dolgozatában említi ehhez hasonlót: „A régi temetőben a padlant a sír végébe, *olyan pince alakúra* ásták ki. Az Új temetőben nem ásnak padlant, mert nagyon homokos a talaj, beomlásra hajlamos [...] A padlanba *lábbal dugták* be a halottat, régebben három, négy, sőt öt koporsót is elhelyeztek egy-egy padlanba.” (Csósz-Szabó 1986: 122.) Ennek a padmalytípusnak a földrajzi elterjedéséről eddig keveset sikerült megtudnom. Kevésbé ismert típus lehet, mert Csósz-Szabó István írásán kívül a szakirodalomban nem találtam rá analógiát. Felső-Háromszéken is csak a kézdivásárhelyi református temetőben általános.

A református temetőben található régi sírok nyilvántartóinak összesített adatai szerint 73 sírboltra és kriptára vonatkozó bejegyzést

19. századi végpadmalyos sírok és földalatti sírboltok a temető régi bejáratától jobbra lévő területen. (DA, 2019)

¹⁷ KREkL – I/16, 1857, 55 / 315.

találtam. Ebből 15 sír jellegű, melyek a 2014-es felmérés során már fel lettek mérve, mint sírkővel rendelkező temetkezési helyek. További 19 adatot nem sikerült hely szerint azonosítani, de valószínűleg ezek is földalatti sírboltok lehettek. A korábbi felmérésnek az eredményeként a sírjelek felirata alapján még négyel egészíthető ki ezek száma, így összesen 38 sír jellegű földalatti sírboltról tudunk jelenleg. A ma is látható nagyméretű sírhantok alapján viszont arra lehet következtetni, hogy ezek száma több volt a dokumentumokból kiolvasható adatokhoz viszonyítva.

Az 1970-es évek végéig épített sírboltok és kripták helyszíni felmérése során 63 épületszerű temetkezési helyet azonosítottam be, melyből 60 a református temetőben, három pedig a temetőkön kívül, Kézdivásárhely különböző pontján található.

A református temető keleti oldalának légi felvétele. (Ignác Szabolcs, 2018)

Régi és új síremlékek 19. századi végpadmalyos sírokon. (DA, 2019)

Báró Purcell János ezredes 1829. (1) számú síremléke és a tőle balra lévő Kovács Clotild által építtetett 1830. (2) számú családi sírbolt. (DA, 2019)

A sírboltok és kripták formai változásai 1829–1980 között

A régi kézdivásárhelyi temető földrajzi adottságait figyelembe véve alkalmas volt a földbe mélyített, épületszerű kripták kialakítására, ugyanis az egyébként lapos fekvésű, déli irányba keskenyedő temetőhely keleti, déli és délnyugati oldalainál lefelé hajló meredek domboldalban záródik.

Az első épületszerű sírboltok (1829–1863)

A földrajzi adottságok ellenére az első épületszerű sírboltok többnyire mégsem a domboldalba lettek kialakítva, hanem a lapos területen. Ebből az időszakból összesen 9 dokumentálható sírbolt maradt az utókorra.

Az első kettő csak a monumentális sírjelek révén különíthető el a többi sírtól. Az egyforma, magas, oszlopszerű, épületjellegű sírjellel megjelölt sírboltok a temető déli záródásánál, a református és katolikus temető határán találhatóak. Ezek közül is csak a báró Purcell János síremlékről (1829. [1] számú sírbolt) tudunk többet. Az ír főnemesi származású, katolikus vallású ezredes, a kézdivásárhelyi határőr gyalogezred parancsnoka és a helyi székely altisztképző iskola megalapítója volt, aki 1829. június 13-án halt meg. A síremlék jelenleg nagyon rossz állapotban található. A hátoldalán lévő töredékes felirat szerint a 19. század végén az akkori tulajdonos, Páljános Ferdinándné született Tóth Teréz „megujította”.¹⁸ A stílusjegyek alapján feltehetően akkor építették a jelenlegi síremléket. A síremlék Székely Nemzeti Múzeum irattárában található tervrajza is ezt látszik igazolni, ugyanis ezen egy sokkal szerényebb obeliszk jellegű sírkő látható, melynek négy oldalán az elhunytira vonatkozóan több adat olvasható (Dimény 2017: 493).

A mellette álló hasonló síremlék (1830. [2] számú sírbolt) Kovács Clotild családi sírboltjaként azonosítható. A síremlék hátoldalának alján még látható egy megkopott kőtábla a 19. század második feléből, miszerint ide temetkezett

¹⁸ Páljános Ferdinánd apja, Páljános Ferenc 1813-ban őrmester volt a kézdivásárhelyi 15. székely határőr gyalogezredben, majd tanár a helyi katonaiskolában. 1849-ben már hadnagy és élelmezési tiszt volt az erdélyi hadtestnél. A szabadságharc után járásbírói írnokként dolgozott.

A tímár céh 1833. (3) számú felújított sírboltja. (DA, 2015)

betöltött rangját, azonban példáját a későbbiekben a város többi céhe nem követte. 1882-ben Jancsó Dénes elnöklete alatt márványtáblával jelölték meg, melyen a tímár mesterség címerét is feltüntették. A jelenlegi előfal homlokzatán és a tömör vasajtón az 1900-as évszám olvasható, ami arra enged következtetni, hogy mai arculatát akkor nyerte el a kripta. A kézművesség hanyatlásával a több száz koporsót magában rejtő kripta a leszármazottak révén családi tulajdonba került, minek eredményeként az előfal állapota nagyon megromlott. A jelen temetőkutatás eredményének számít, hogy 2015-ben a kézdivásárhelyi református egyház tulajdonába került, amely a helyi polgármesteri hivatalnál közbenjárva elérte a sírbolt előfalának a teljes felújítását.²²

¹⁹ Csiszár Mihály a kézdivásárhelyi Kereskedők Ipartársulatának az elnöke volt 1880-ban, de a domboldalba mélyített 1900. (26) számú kripta kapcsán is megjelenik a neve.

²⁰ KREkL – I/43, 1925, 3 / nincs oldalszám

²¹ KREkL – I/43, 17. bejegyzés / nincs oldalszám

²² http://www.3szek.ro/load/cikk/83920/felujitottak_a_timarok_sirboltjat (2015.10.11.); <http://www.szek-helyek.ro/index.php/szorakozas/oeoekseguenl/6777-mesel-a-cehlada> (2015.10.11)

Csiszár Mihály¹⁹ és felesége, Kovács Mária is. 1925-ben már mindkét sírbolt a Páljános Ferdinándné (született Tóth Teréz) gyerkeinek a tulajdonában volt. A Purcell-féle sírboltra Kovács Jánosné született Páljános Mária, a másikkra pedig Páljános Géza korcsmáros tartott igényt.²⁰ 1946-ban Bartók Lajos kovásznai vendéglős mindkét sírboltot megvásárolta 30 évre.²¹

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Kézdivásárhelyen a legkorábbi sírbolt az idegen származású, de nemesi ranggal rendelkező személynek köszönhető. A város autochton társadalmának tagjai közül elsőként a nemes tímár céh épített közös sírboltot a tagság számára, 1833-ban a temető délnyugati oldalában alakította ki nagyméretű kriptáját (1833. [3] számú kripta). Véleményem szerint az 1572-ben alakult első céh ezzel is igazolni akarta a helyi társadalomban

A következő előfallal rendelkező sírboltot a helyi tanácsos (*senator, consistor*) Fülöp Sámuel és hitvese, Jancsó Anna építtette 1836-ban. A Purcell és tímár sírbolt között található sík területen kialakított, épületszerű előfallal, mögötte kis dombszerű emelkedéssel, félig földbe mélyített vasajtóval, boltívesen mélyített szöveglablakkal létesített sírbolt már azt az építkezési formát követi, amely az 1860-as évek közepéig általánosnak mondható (1836. [4] számú sírbolt). Műemléki szempontból a sírbolt jó állapotban található.

Fülöp Sámuel és Jancsó Anna által építtetett 1836. (4) számú családi sírbolt és a rajta lévő kőtábla. (DA, 2019)

A tímár sírbolt kialakítási módját követve, ettől néhány méterrel balra a délnyugati domboldalba 1847-ben Benkő István és neje, Bertalan Mária építtette sorban az 5. épületszerű sírboltot (1847. [5] számú kriptá). Az egyik tábla szerint Benkő Sándor, az 1860-as évektől rendőrkapitány, országgyűlési képviselő és szeszgyáros 1860-ban ide temette fiatalon elhunyt feleségét, Nagy Rebekát, Nagy Lázár szeszgyáros és Keresztes Rózália leányát.²³ Később a házasságukból származó Béla fiuk, valamint Mágori Árpád és Siklódi Emil családtagjai is ide temetkeztek. Benkő Sándor második feleségével egy új kriptát építtet 1905-ben a temető akkori bejáratának közelében (1905. [33] számú kriptá).

Benkő István és Bertalan Mária által építtetett 1847. (5) számú kriptá a ravatalozó mögött. (DA, 2015)

Az 1847. (5) számú kriptá egykori kőtáblája. (DA, 1994)

²³ Az eredeti rozettás homokkő tábla még a sírbolt falán áll, de az elmúlt 20 évben megrongálódott, olvashatatlanná vált. Jelenleg a kriptá jobb oldalán egy újabb tábla őrzi a szöveget.

Tóth Sámuel és Szabó Otília által építtetett 1858. (6) számú családi sírbolt. (DA, 2019)

1858-ban a korábbi sírboltoktól távolabb, sík területen, de a temető régebbiről használt részében a Fülöp Sámuel sírboltjához hasonló temetkezési helyet alakított ki a barátosi származású Tóth Sámuel és felesége, Szabó Otília (1858. [6] számú kriptá).²⁴ Tóth Sámuel postamester volt Kézdivásárhelyen, de az 1848–49-es szabadságharcban a háromszéki nemzetőrségnél századosi rangot kapott. A szabadságharcban való hősiességéért a sírbolt előfalára 2011-ben emléktáblát helyezett Kézdivásárhely Polgármesteri Hivatala. A sírbolt falán álló márványtáblák tanúsága szerint ide temették Tóth Sámuel unokáját, a sörgyárosként ismert Török Samut is, annak ellenére, hogy a később kialakuló kriptasoron 1878-ban apja családi kriptát építtetett (1878. [21] számú kriptá).

²⁴ Az anyakönyvi adatok szerint a családneve Tóth.

Szöcs Bálint egyháztanácsos és felesége, László Móni által építtetett 1863. (7) számú, 1960 után megsüllyedt előfalú sírbolt. (DA, 2017)

kis dombszerű emelkedés. Az 1868-ban állított vörös márványlap azonban levált róla, jelenleg a falnak támasztva áll. A sírok nyilvántartója szerint a 20. század elején idős Szigethi Károly harangozóé volt, az 1960-as években már özvegy Szöcs Lajosné tulajdonát képezte. Egy ekkor készült fotón a kripta még eredeti formájában látható (Dimény 2017: 495).²⁷

1863-ban Szöcs Bálint egyháztanácsos és felesége, László Móni azzal a kéréssel fordult a református egyház tanácsához, hogy engedélyezzék maguk és rokonaik számára egy sírbolt megépítését a tímárok és néhai Dési Dániel sírboltja²⁵ között. Az egyháztanács azzal az indoklással, hogy a kért hely beépítésével a szomszéd sírboltok *bomlásnak indulhatnak*, más helyet jelölt ki a számukra.²⁶ Az új hely a temető északi részében, az egykori országút (ma Temető utca) közelében lett kijelölve, ahová a sík területi viszonyoknak megfelelően a már ismertett korai sírbolt formát alakították ki. (1863. [7] számú kripta) Az elmúlt idők során a sírboltba való temetkezés változáson ment keresztül, ugyanis az előfal régi bejáratát megszüntették és a sírbolt fölötti részen alakították ki egy kőlapokkal földött lejárati nyílást. Az előfal jelenleg nagyon megsüllyedt, de mögötte még látszik a régi bejárat fölötti

²⁵ Ismeretlen sírbolt.

²⁶ KREkL – I/17, 1863, 28 / 105–106.

²⁷ A fotó Szász Bálint fazekasmester leszármazottainak a tulajdonában található.

Az első épületszerű sírboltok közé sorolhatunk még két temetkezési helyet. Az egyik az alább bemutatásra kerülő kriptasor fölött található (1850. [27] számú kripta), a másik a temető 1833-ban kőkerettel határolt részének középtáján fekszik (1850. [28] számú kripta). Formáját tekintve mindkettő a 19. század első felétől kialakított sírboltokra hasonlít, annyi eltéréssel, hogy a sík területen kiemelkedő, háromszög alakú építményen található, függőleges helyzetben álló lejárati vasajtó különbözteti meg a hagyományosnak mondható, keretbe foglalt síroktól. A kormeghatározást nehezíti, hogy a két sírbolt látható építménye cementből készült.

A kriptasor fölötti sírboltról az elmúlt húsz év alatt egy talapzaton álló, koszorút tartó női szobor tűnt el, amelyet már említettem a korábbiakban és a kutatási adatbázisban a 83-ik számon szerepel. Az eltűnt sírelék szerint Jancsó József gyógyszerészt, 1848–49-es főhadnagyot, a helyi gyutacsgyár igazgatóját temették ide (Dimény 2018: 173). A régi sírok nyilvántartója szerint Jancsó József tulajdona volt a sírbolt, melyen a 20. század elején sírkő és vasrács állt. Ekkor már a 48-as Jancsó József gyógyszerész unokájának, Dr. Jancsó Béla (1887–1951) ügyvédnek tulajdonában volt, majd 1958-ban fia, Jancsó Ervin (1913–1995) kereskedő váltotta meg.²⁸

A másik hasonló sírbolt a Szotyori Dániel kisbirtokos és felesége, Keresztes Mária tulajdona volt. 1949-ben a Gödöllőn élő Szotyori Dániel nyugalmazott igazgató és Budapesten élő Szotyori Samu nyugalmazott rendőr őrnagy váltotta meg. Az ők tulajdonukból került a Bartalis Viktor birtokába.²⁹ A sírbolton található márványtáblák szerint itt nyugszik id. Bartalis Viktor (1882–1953) és

Az 1863. (7) számú sírbolt megrokkant előfalának támasztott, az egykori bejárat fölötti márványtábla. (DA, 2014)

²⁸ KREkL – I/43, ***, 750. szám / nincs oldalszám

²⁹ KREkL – I/43, ***, 321. szám / nincs oldalszám

felesége, Piblinger Irma (1886–1956), aki a helyi kereskedő és szappangyáros Piblinger Gyula lánya volt. Később fiuk, ifj. Bartalis Viktor (1921–1992) ékszerész és felesége, Arghisan Sz. Mária (1928–1965) is ide temetkezett.

Az első épületszerű sírboltok építésével kapcsolatosan összegzésként elmondható, hogy a Kézdivásárhelyen élő jómódú és a közéletben is tevékeny szerepet vállaló személyek temetkezési helyeként jelentek meg és a társadalomban betöltött szerepüket hangsúlyozta az utókor számára. Véleményem szerint a polgári változások első látványos jeleinek foghatóak fel.

Az 1850. (27) számú sírbolt. (DA, 2014)

Az 1850. (28) számú sírbolt. (DA, 2014)

19. századi földalatti sírboltok és végpadmalyos sírok a temető régi bejáratától jobbra lévő kőfal mellett. (DA, 2019)

Az 1863 után kiépülő kriptasor középső része. (DA, 2019)

© www.kjnt.ro/szovegtar

A kriptasor (1863–1900)

A kézdivásárhelyi református egyháztanács 1863. július 31-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy „*többek javaslata után jónak látatik a temető rendezése, majd pedig először is a temető keleti hegyes oldalnak sétatérre való változtatása, mi által alkalom nyílik egyrésztbe sétatér alakulás – másrésztben következőleg családi sírboltok építésére is alkalmas helyek nyílnak*”.³⁰ Ez a döntés mérőföldkőnek számít a temető arculatának alakulásában, de ugyanakkor azt is jelenti, hogy ekkora már a kézdivásárhelyi társadalomban a polgári életvitel a publikus terek szórakozást és kikapcsolódást jelentő hasznosítására is kiterjedt.

Az előbb említett határozatba foglalták bele azt is, hogy a temetőrongálás megakadályozása érdekében szükséges egy temetőőri állást és ennek lakást létrehozni, ugyanakkor a temető használatára és rendezésére felügyeletet kell biztosítani, amivel Nagy Dániel egyháztanácsost és városkapitányt bízta meg.³¹ 1866-ban Nagy Dániel egy többtagú bizottság felállítását kérte, tekintettel arra, hogy egy személy már nem volt elegendő a feladat ellátására.³² A kezdetekben Nagy Dániel városkapitány, az 1868–1875 közötti polgármester vezette a temető bizottságot.³³ A temető bizottság jegyzőkönyveiből eddig csak az első világháború utáni időszakból került elő néhány. Ebben az időben Dr. Gyöngyösi István királyi ügyész elnökle mellett K. Kovács István ügyvéd, későbbi polgármester, Nagy József és Szócs Lajos voltak a bizottsági tagok.³⁴

Habár az 1863-as évet a temetőben zajló kriptaeépítések szempontjából határkőnek tekintjük, a domboldalba mélyített típusú kripták megjelenése még váratott magára. 1867-ben idős Csiszár József továbbra is egy *nem valami nagy oszlopzattal, hanem csak a földben bérakva és földszint béboltozott* sírbolthoz kért építési engedély, melyet a temetőben lévő *gödörös helyen* kívánt megépíteni.³⁵ Az eddigi kutatás alapján még nem tudom, hogy hova építhették ezt a sírboltot, azonban 1872-ben nagyméretű emeletes házát a Kanta felé vezető utca bal oldalán építtette fel (Dimény 2015: 279).

³⁰ KREkL – I/17, 1863, 42 / 114–116.

³¹ KREkL – I/17, 1863, 42 / 114–116.

³² KREkL – I/18, 1866, 31 / 1–2.

³³ KREkL – I/19, 1872, 34 / nincs oldalszám; Bakk 1895: 437.

³⁴ KREkL – I/43, 1921, nincs oldalszám

³⁵ KREkL – I/18, 1867, 46 / 66.

A Turóczi Mózes üstgyártó mester és Szöcs Ilona által építtetett 1867. (8) számú kriptá. (DA, 2011)

Az új kriptáknak kijelölt helyen az első domboldalba mélyített, közepes méretű, épületszerű előfallal ellátott kriptát Turóczi Mózes (1813–1896) üstgyártó mester, a kézdivásárhelyi üstgyártó céh kiscéhmestere, a kézdivásárhelyi 1848–49-es ágyúgyártás vezetője, valamint a református egyház későbbi főgondnoka és második felesége, Szöcs Ilona (1847–1895) építtette 1867-ben az első feleség, Jancsó Karolina (meghalt 1867) meghagyásából (1867. [8] számú kriptá). A kriptá Turóczi Mózes nevelt fiára, Szöcs Ferencre (1853–1907) maradt. A kriptá és a városban lévő földszintes, zsindeyes háza ma emlékhely.

Turóczi Mózes által építtetett kriptá bejárata. (DA, 2019)

1868-ban a Turóczi Mózes kriptájától három kripta távolságra Nagy Ferenc kisbirtokos és felesége, Csiszár Mária jómódú kézdivásárhelyi polgárok, maguk és kilenc gyermekük számára nagyméretű előfallal záródó kriptát építettek (1868. [9] számú kripta). Nagy Teréz (1838–1899) lányukat Tóth József szeszgyáros vette feleségül. A kripta a 20. század közepén ifjabb Szabó Dénesné Nagy Ilona (1930–1992) tulajdonában volt.

Nagy Ferencz kriptáján található kőtábla. (DA, 2019)

Előtérbén a Nagy Ferencz kisbirtokos és felesége, Csiszár Mária által építetett 1868. (9) számú kripta. (DA, 2019)

Nagy Lázár szeszgyáros 1868. (10) számú családi kriptája.
Mellette a Nagy Dániel- és Kupán József-kripták. (DA, 2019)

Ugyancsak 1868-ban Nagy Lázár szeszgyáros is megépíttette családi kriptáját (1868. [10] számú kriptá) a domboldal katolikus temetőhöz közeli részén. A szerényebb előfallal rendelkező kriptába elsőként az 1867-ben elhunyt feleségét, Keresztes Rózáliát (1817–1867) temette, de a későbbi márványtáblák szerint az 1970-es évek végétől már más családnevűek használják. A sírok nyilvántartója szerint Nagy István, Szabó Gyula, Turóczy László és egy Sólyomné nevezetű aszszony is fizetett a fenntartásáért.

A Nagy Lázár kriptáján található márványtábla.
(DA, 2012)

Kupán József kereskedő már 1867-ben kérelemmel fordult a református egyháztanácshoz, hogy a református és katolikus temető kelet felőli közkertjéhez közeli részen sírboltot építhessen.³⁶ Az 1869-ben megépített családi kriptá azonban a kert helytől egy kicsivel távolabb, az előbb említett Nagy Lázár-féle kriptától néhány méterre található (1869. [11] számú kriptá). A terméskőből rakott, közepes méretű, mívesen díszített épületszerű előfallal rendelkező kriptá építését a 19. század végén a piactéren, a Vigadó mellett ma is álló impozáns emeletes bérháza követte (Dimény 2015: 280). A 20. század közepén a kriptá fenntartói Porkoláb Lajos, Szász Polixéna, Kondorosi Rózsalia és Péter Erzsébet voltak.

A Kupán József kriptáján található kőtábla. (DA, 2019)

Kupán József kereskedő által építtetett 1869. (11) számú családi kriptá. (DA, 2019)

³⁶ KREKL – I/18, 1867, 55 / 73.

Kölönte László kereskedő által építtetett 1871. (14) számú családi kriptá és a rajta látható márványtáblák. (DA, 2012)

Az 1870-es évek folyamán felgyorsult a kripták építése a domboldalban. Az előfalakon látható építési évszám alapján nyolc újabb család alakított ki kriptákat. 1871-ben Kölönte László (1825–1906) borkereskedő és vendéglős, az Unió néven ismertté vált kerthelyiség létrehozója és működtetője – feltehetően vagyoni helyzetének igazolására – az addigi legnagyobb előfállal rendelkező kriptát építtette meg első két felesége nyughelyéül (1871. [14] számú kriptá). Ez a sírbolt akkor még a kriptasor északi részének legelején áll. Harmadik házasságából született gyermekei révén végső nyughelye lett Jancsó F. Lajos (1874–1961) vegyeskereskedőnek és családtagjainak, többek között Nagymihály Sándor (1878–1953) helyi építkezési vállalkozónak is.³⁷ A szerteágazó család több polgári lakóházzal is rendelkezett, az egyik emeletes házuk Kézdivásárhely központjának délkeleti részén állt, a református templommal szemben. Nagymihály Sándor az 1920-as évek végén építtet saját lakást a Kanta irányába vezető út jobb oldalán.

³⁷ Nagymihály Sándor nevéhez fűződik számos kézdivásárhelyi magán- és középület.

Az 1872-ben városkapitányként, egyháztanácsosként, polgármesterként és temetőrendezőként számontartott Nagy Dániel feleségével, Jancsó Karolina asszonnyal egy közepes méretű, szépen kidolgozott terméskő előfallal zárt sírboltot építtetett (1872. [15] számú kriptá). A haláluk után a nyilvántartás szerint Nagy János (Bálinté) tulajdona lett, de 1967-ben már Tarczalné Nagy Mária fizetett érte. Ezt követően özvegy László Károlyné tulajdonába került.

A kriptasor déli vége a Kupán József-féle kriptától, 1869. (11), 1872. (15), 1868. (10), 1874. (16), és 1896. (24) számú kripták. (DA, 2018)

Nagy Dániel és Jancsó Karolina által építtetett 1872. (15) számú családi kriptá. (DA, 2019)

Szabó Mózes és Sebesi Ilona által építtetett 1874. (18) számú kriptá. (DA, 2012)

1874-ben még három újabb sírbolttal gyarapodott a domboldal. Elsőként ez év június 28-án Szabó Mózes birtokos, szeszfőzde-vállalkozó és felesége, Sebesi Ilona maguk és utódaik számára kértek sírbolthelyet az egyháztól.³⁸ A város főterén 1871-ben épített egyemeletes házukhoz viszonyítva (Dimény 2015: 279) a kriptá egy közepes méretű, viszonylag szerényebb kivitelezésű építmény (1874. [18] számú kriptá). Megépítése után ide temették két korábban elhunyt gyermeküket. A 20. század első felében vezetett nyilvántartásban Sólyom Irma és Dr. Kovácsy Lajosné neve is megjelent mint fenntartó.

1874. augusztus 25-én az egyháztanács jegyzőkönyvében egy bejegyzés alatt olvasható, hogy özvegy Benkő Dánielné Molnár Róza és özvegy Benkő Istvánné Jancsó Sára a kriptadíjakat befizették.³⁹ Mindketten férjük halálát követően kezdtek hozzá a kriptáépítéshez.

A Szabó Mózes kriptáján található márványtábla. (DA, 2012)

³⁸ KREkL – I/19, 1874, 62 / nincs oldalszám

³⁹ KREkL – I/19, 1874, 77 / nincs oldalszám

Benkő Dániel szeszgyárosnak, a református egyház egykori gondnokának a római katolikus temetőrészhez közeli domboldalon építette meg özvegye a nagyméretű előfalas sírboltot (1874. [16] számú kriptá). Emeletes lakóházuk már az 1860-as évek végén megépült Kézdivásárhely piacterének délkeleti sarkában (Dimény 2015: 280). Később második férjét, Kovács Ferencet (1826–1920) is a családi sírboltba temették, de Molnár Kálmán (1872–1936) rokona is itt nyugszik. A 20. század első felében özvegy Molnár Kálmánné tulajdonában volt.

Benkő István sírboltja a kriptasor közepe táján épült meg. Egyszerű formáját és kis méretét tekintve szerényebb anyagi háttérrel rendelkezhetett a család, vagy nem tartotta fontosnak a temetőbeli reprezentációt (1874. [17] számú kriptá). 1976-ban Haralyi István (1907–1983) cipész és felesége, Nagy Rebeka (1908–1993) javíttatta.

Özv. Benkő Istvánné Jancsó Sára által építtetett 1874. (17) számú kriptá. (DA, 2019)

Özv. Benkő Dánielné Molnár Róza által építtetett 1874. (16) számú kriptá. (DA, 2012)

Tóth István és Kovács Ida által építtetett 1877. (19) számú kriptá. (DA, 2019)

A következő két kriptát 1877-ben építették. Az egyiket idős Tóth István szeszgyáros és felesége, Kovács Ida készítette, a bejárat fölötti szöveg szerint az *ez előtt elhunyt és a következő családtagok részére* (1877. [19] számú kriptá). A közepes méretű kriptá nem tükrözi a család nagyon jó anyagi helyzetét, ezt viszont a főtér keleti oldalán 1870-ben felépített első kétemeletes bérházuk annál inkább (Dimény 2015: 79). A 20. század közepén özvegy Tóth Edéné és Dr. Kovácsy Lajosné is fizetett a kriptá fenntartásáért.

A Tóth István kriptáján található márványtábla. (DA, 2019)

A másik nagyméretű kriptát a márkosfalvi származású Török Bálint (1843–1900) kereskedő, későbbi takarékpénztári vezérigazgató és felesége, mikelakai Balogh Mária, a kézdivásárhelyi Jótékony Nőegylet titkára építtette családjuk számára (1877. [20] számú kriptá). A későbbi tulajdonosok között találjuk fiukat, dr. Török Andor ügyvédet, Kézdivásárhely fontos közéleti szereplőjét, a 20. század első két évtizedének tudós polgármesterét,⁴⁰ valamint Dr. Hollanda Pálnét, Tóth Zoltánt és özvegy Tóth Tibornét.

Egy évvel később, 1878-ban a Kölönte László- és Török Bálint-kripták közvetlen szomszédságába (id.) Török Samu (az anyakönyvekben Sándor) szeszgyáros és felesége, Tóth Jusztina is nagyméretű kriptát építtetett maga és fiai számára (1878 [21] számú kriptá). Emeletes házuk Kézdivásárhely és Kanta városrész határán található. A család rokoni ágon össze volt fonódva a város számos jómódú családjával, többek között az 1848–49-ben jeleskedő Tóth Sámuel volt az apósa Török Sándornak. Ezért lehet az, hogy fiát, ifj. Török Samu (1863–1954) sörgyárost 1954-ben bekövetkezett halála után nem az apja által épített kriptába, hanem a nagypapja sírboltjába (1858 [6] számú kriptá) temették el. A kriptát a család többi tagja használta, így többek között ifj. Török Samu leánytestvére, Kovács Jánosné Török Mária (1868–1962), valamint leánya, Török Mária Irén (1908–2003) és ennek férje, Fikker Ferenc (1905–1969) zabolai református lelkész is. A sírok nyilvántartójában fia, Dr. Török Ferenc, valamint Dimény Géza és Szócs M. Lajos kereskedők nevei is megjelennek. 1967-ben ifj. Szabó Dénesné váltotta meg.

A Kölönte László, Török Bálint és Török Samu által 1871–1878 között építtetett kripták. (DA, 2018)

⁴⁰ Dr. Török Andor polgármestert a római katolikus temetőben temették el felesége szüleinek sírboltjába.

Az 1870-es évek végére a domboldal teljes hosszában voltak már kripták. Az első három nagyméretű kriptát egymáshoz simulva építették meg, a többi között azonban többnyire maradt egy-egy kriptahely. A következő húsz évben rendre ezeket az üres helyeket is majdnem mind beépítették a korábbi domboldalba mélyített formában. A 19. század végéig összesen 7 kriptát alakítottak ki, de közülük csupán 4-nek ismerjük a pontos építési évét, a másik hármat az építési stílus és a sírok nyilvántartójában található adatok alapján próbáltam azonosítani. Ezek után mindössze öt szabad hely maradt a kriptasoron, amit egy kivétellel csak a 20. század közepe táján építettek be.

A Török Bálint 1877. (20) számú családi kriptáján található tábla. (DA, 2019)

A Török Samu 1878. (21) számú családi kriptáján található tábla. (DA, 2019)

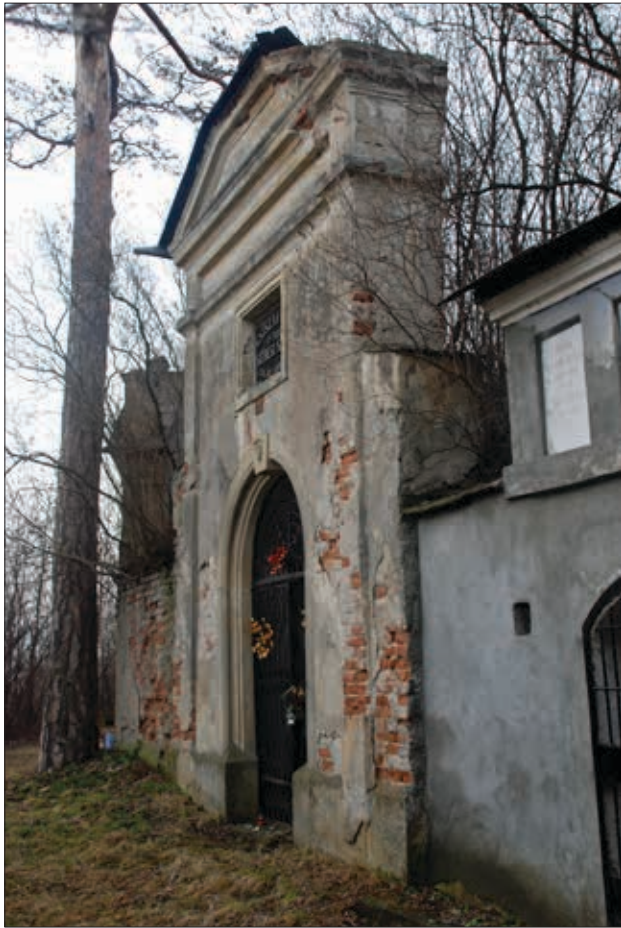
A kriptasor közepén lévő üres helyre 1880-ban Szabó Dániel földbirtokos, aki 1861-ben a város polgármestere is volt (Bakk 1895: 436), Turóczy Terézia feleségével közösen épített egy magas előfalú családi sírboltot (1880. [22] számú kriptá). A kriptá a 20. század első felében Tóth Balázsné Szabó Teréz unokájuk tulajdona lett, majd az első házasságából származó lányai, férjeikkel együtt, ide temetkeztek. Az egyik férj Szini Andor (1895–1978) gyógyszerész, míg a másik Pálmai Béla (1886–1941) volt. Az 1960-as években Szini Andor és Pálmai Gyula fizettek a fenntartásáért. Ide temették Tóth Balázs főgimnáziumi tanárt is.

A Szabó Dániel családi kriptáján található tábla.
(DA, 2019)

Szabó Dániel és Turóczy Teréz által épített 1880. (22) számú kriptá. (DA, 2019)

Csiszár Pál és Sebesi Sára által építtetett 1882. (23) számú kriptá. (DA, 2012)

1882-ben Csiszár Pál vegyeskereskedő, későbbi szeszgyáros és Sebesi Sára vagyoni helyzetüknek megfelelően magas előfalas családi sírboltot építtettek a kriptasor közepe táján (1882. [23] számú kriptá). A család előkelő vagyoni helyzetét tükrözi a főtéri házsor délkeleti végében ma is álló, 1875-ben felépített kétemeletes bérházuk, ami időben a második ilyen méretű épület Kézdivásárhelyen (Dimény 2015: 279). 1948-ban Nagy Pálné tulajdonába került, de a régi regiszterben Nagy Istvánné és Csiszár Mihályné nevei is megjelennek.

A Csiszár Pál családi kriptáján található tábla. (DA, 2019)

A 19. század két utolsó évszámával jelölt kriptáját 1896-ban alakították ki és egyben ezek lettek a kriptasor két végének záró sírboltjai. A római katolikus temetőrészhez közeli végén Márkosfalvi Sipos Karolina Dazbek Jánosné építtetett közepes méretű családi sírboltot (1896. [24] számú kriptá). A család székely nemesi eredetét a bejárat fölötti kőtáblán címerrel is alátámasztotta. A 20. században előbb Dazbek Laura tulajdonába került át, de az 1960-as évektől özvegy Jancsó Lajosné, Györfi Gyula és özvegy Késmárki Józsefné, valamint ezek gyermekei temetkeztek bele. A sírbolton látható egyetlen márványtábla szerint a 21. században ide temették Fejér Ignácot (1913–2000) és feleségét, Nagy Terézt (1919–2012), de amikor 2014-ben Róth Attila István (1943–2014) nyomdászt temették, kitűnt, hogy a kriptá annyira tele van koporsóval, hogy a későbbiekben már nem fér el benne több.

Dazbek Jánosné Sipos Karolina által építtetett 1896. (24) számú családi kriptá és az építést jelző kőtábla. (DA, 2019)

Kovács István és Szász Mária által építtetett 1896. (25) számú kripta. (DA, 2015)

1896-ban a temető főúthoz közeli részének első sírboltjaként Kovács István és neje, a zabolai származású Szász Mária építtettek családi kriptát, melyet a földrajzi adottságok miatt már csak részben tudtak a domboldalba mélyíteni, így épületszerűnek látszik (1896. [25] számú kripta). A közepes méretű terméskő előfallal záródó kripta Kézdivásárhely több közéleti személyiségének a nyughelye.⁴¹

Nagyobbik fiuk, Kovács Dániel (1849–1904) városi rendőr alkapitány, városi pénztáros, tanácsos és alpolgármester is volt. Ugyanakkor egy ideig ő volt a helyi Önkéntes Tűzoltók főparancsnoka is. Az ő fia volt dr. K. Kovács István (1884–1961) ügyvéd, aki apjához hasonlóan tevékeny szerepet vállalt Kézdivásárhely közéletében. Többek között volt hírlapíró, számos helyi egyesület aktív tagja, a két világháború között a város alpolgármestere, majd 1940–1944 között polgármestere. Ugyanakkor itt nyugszik húga, Kovács Etel és sógora, Hamar Zoltán, valamint unokaöccse, idős Kovács Ödön is.

Kisebbik fiuk, ifj. Kovács János (1855–1916) földbirtokos és gabonakereskedő volt, a 20. század elején már hengerműmalom-tulajdonos Kézdivásárhelyen. A malom épülete az 1990-es évek végén leégett, napjainkban romos állapotban még áll. Felesége a már ismertetett Török Sándor szeszgyáros leánya, Török Mária (1868–1962) volt. Gyermekek nélküliek voltak, így az 1916-ban özvegyen maradt feleség az ugyancsak megözvegyült testvére, ifj. Török Samu sörgyáros gyerekeinek a nevelését vállalta, majd a főtér nyugati oldalán álló épületüket unokahúgára, Török Mária Irénre hagyta. Az 1960-as években özvegy K. Kovács Istvánné Kovácsy Emike és Kovács Ödönné Márkus Rózsa tulajdonában volt a kripta.

⁴¹ A családi házuk a főtér nyugati oldalán ma is áll. Az épület feltehetően az 1834-es tűzvész után épült, stílusjegyei alapján az 1850-es években, ugyanis az első modern polgári épületekhez hasonló.

Három sírboltnak nem sikerült megtalálnom a pontos építési évét, de a sírok nyilvántartásában szereplő nevek alapján ezeket is a 19. század fordulóján nyithatták meg. Az egyik a Csiszár Mihály kereskedő által építtetett, magas előfallal rakott sírbolt (1900. [26] számú kriptá). Lakóházát már 1884-ben felépítette a főtér déli frontján, amely Csiszár József földbirtokos épületének felépítésével egyseges arculatot kapott (Dimény 2015: 279–280). A sírbolt a 19–20. század fordulóján a szentkatolnai dr. Sinkovits Ottóné Csiszár Emília tulajdonában volt. Sinkovits Ottóné neve mellett a marosvásárhelyi Nagy Imréné és Beteg Sándorné Nagy Klára neveit is olvashatjuk a nyilvántartóban. A jelenlegi tulajdonosok szerint Turóczy Sándor (1908–1991) és neje, Nagy Vilma (1914–2003) Sinkovits Ottónétól vásárolta meg az 1960-as évek táján. Az új tulajdonos állítólag a sírbolt régi kőtáblájára helyezte el saját tábláját. A kriptá belső falán viszont található egy fehér márványlap, melyen a Csiszár Mihály oda temetett családtagjainak nevei olvashatóak.

Csiszár Mihály kereskedő által építtetett 1900. (26) számú kriptá és az új tulajdonosok által állíttatott kőtábla. (DA, 2019)

Jobbról a Sáska Antal által 19. század fordulóján építtetett 1890. (12) számú kripta. (DA, 2019)

⁴² Az anyakönyvi adatok alapján egy Molnár Károly nevű mészáros és egy azonos nevű szűcs is élt Kézdivásárhelyen, így nem tudni, melyikük özvegye építtette a kriptát.

Ugyancsak a 19. század fordulóján épülhetett Sáska Antal (1834–1903) csizmadiamester kisméretű sírboltja is a Turóczy Mózes-féle kripta mellé (1890. [12] számú kripta). A római katolikus felekezetű mester 1872-ben a csizmadia céh főcéhmestere, 1879–1897 között pedig az újrászervezett csizmadia ipartársulat elnöke volt. Felesége a református felekezethez tartozó Csizsár Sára volt. 1949-ben Bodor Kálmán igazgató tanító tulajdonában volt, tőle vásárolta meg 1956-ban özvegy Szép Ödönné Rácz Irén, kinek a tulajdonjogát a bejárat fölötti tábla is jelzi.

A temető térképén 1890. [13] számmal jelzett sírbolt már a 20. század első éveiben is készülhetett, formáját tekintve azonban korábbinak látszik a kisméretű, kőkeresztű előfallal zárt sírbolt. A sírok nyilvántartója szerint Molnár Károlyné⁴² utódai számára készült. A későbbiekben özvegy Hahn Ferencné és özvegy Molnár Béláné is megváltotta. 2014-ben egy kis márványlap jelezte, hogy itt nyugszik Szócs Ervin (1937–1996) tanító, valamint Szócs Anna, de ez a tábla 2015 őszen már nem volt a kripta falán.

A fentiekből kitűnik, hogy 1867-től a 19. század végéig összesen 19 kriptát építettek, melyek közül csupán három építési évét nem sikerült beazonosítani. Mint láthattuk, a város előkelő, vagyonos rétege építtette ezeket és úgy, ahogy lakóházaikkal, végső nyughelyükkel is társadalmi rangjukat kívánták jelezni.

Jobbról a 19. század fordulóján építettett 1890. (13) számú kripta. (DA, 2012)

Molnár Józsiás és Gál Emília mauzóleuma a Józsiás parkban.
(DA, 2015)

Bartha Józsefné Hegyesi Terézia által építtetett kripta az egykori
családi telken. (DA, 2013)

A 20. század első két évtizedében épített kripták

A 19. század végére nagyjából betelt az 1863-ban kriptaépítésre kijelölt domboldal, ezért a 20. század elején egy újabb kriptaforma, a föld színére emelt kripták építése is megkezdődött. Tekintettel arra, hogy ennek az építési költsége nagyobb, mint a földbe mélyített sírboltoké, azt láthatjuk, hogy a város gazdasági fejlődésben volt. Ezt igazolja az is, hogy ebben a periódusban alakítottak ki három temetőn kívüli temetkezési helyet is.

Elsőként Molnár Józsiásnak (1941–1903), Kézdivásárhely egyik legmódosabb polgárának 1903. március 15-én bekövetkezett halála után felesége, Gál Emília mauzóleumot emeltetett az általuk a városnak adományozott kert végében. Halála után, 1909-ben őt is ide temették el. A Józsiás parkban lévő mauzóleumot az utókor azóta is ápolja.

A város másik nagyszonyának, báró Szentkereszty Stephanie rendelkezésének megfelelően, 1906-ban bekövetkezett halála után az általa alapított Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet udvarán előbb egy földalatti sírboltot alakítottak ki, majd egy évre rá kápolna-kriptát emeltek föléje.

A jelenlegi Józsiás parktól nem messze, a 20. század elején még a város szélének számító helyen Bartha Józsefné Hegyesi Terézia is saját kriptát építtetett lakóházuk hátsó udvarán. Az építés pontos évét nem sikerült megtudnom, de az épület stílusjegyei alapján a 20. század első éveiben épülhetett. A kriptán olvasható felirat szerint lánya, Bartha Gizella (1859–1947) és férje, dr. Szentiványi Árpád ügyvéd is ide lett eltemetve. Az egykori telket a második világháború után több részre darabolták, így ma a kripta egy lakóház közvetlen szomszédságában áll.

Báró Szentkereszty Stephanie sírboltja fölé a 20. század elején emelt kápolna az egykori leánynevelő intézet udvarán. (DA, 2011)

Jancsó Mózes és Nagy Anna által építtetett 1904. (32) számú kriptá és az építtetők neveit jelző kőtábla. (DA, 2019)

Jancsó Mózes (1839–1902) szeszgyáros és nejének, Nagy Annának családi sírboltja 1904-ben még a temetőbeli kriptasor elején épülhetett meg, de a mellette lévő Kovács István-féle sírbolthoz hasonlóan már csak részben lehetett a domboldalba mélyíteni (1904. [32] számú kriptá). A sírok nyilvántartója szerint a sírbolt első tulajdonosa Jancsó Miklós volt, ami azt jelenti, hogy a jelenlegi kriptá megépítése előtt is létezett egy korábbi sírbolt ezen a helyen. Jancsó Mózes halálának évét tekintve azt a következtetést lehet levonni, hogy 1904-ben az özvegye építtette át a sírboltot jelenlegi formájába. Jancsó Mózes azonban még életében, 1896-ban felépíttette kétemeletes lakóházát a főtér északnyugati sarkában, a Kantába vezető utca jobb oldalán (Dimény 2015: 280). A többgyerekes család szeretőágazó rokon kapcsolatai révén dr. Balogh Lajosné, Jancsó F. Lajos, Kovácsy Lajos, Kovácsy Bálintné és Mágori Jenőné is gondozta sírboltot. 1948-ban Jancsó Mózes fia, Jancsó F. Lajos fűszerkereskedő váltotta meg, de 1967-ben már özvegy Cseh Gyuláné fizetett a kriptá fenntartásáért.

A már korábban is említett Benkő Sándor (1831–1901) szeszgyáros, rendőrkapitány és országgyűlési képviselő, valamint felesége, Nagy Mária (1846–1902) számára 1905-ben készült el a nagyméretű családi sírbolt a temető főutca melletti részén, az 1833-ban rakott kőfal mellett (1905. [33] számú kriptá). Ez az első sík területen épített épületformájú kriptá a református temetőben. Benkő Sándor szüleinek a sírboltja már 1847-ben elkészült és ide temette 1860-ban első feleségét. Az 1904-ben megépített kriptát, tekintettel arra, hogy Benkő Sándor és a felesége már nem éltek, fiuk, Benkő István földbirtokos, szeszgyáros építtette, aki közéleti szereplőként tagja volt a Turinba utazó, Kossuth Lajost köszöntő küldöttségnek. Szüleinek hamvait a régi családi sírboltból vihették át. 1948-ban özvegy Kanabé Sándorné váltotta meg. A Benkő Sándor és felesége által 1887-ben épített impozáns emeletes házuk a piactérről kivezető főutca jobb oldalán áll, az egykori székely katonanevelde épületével szemben (Dimény 2015: 280).

Benkő Sándor és Nagy Mária által építtetett 1905. (33) számú kriptá és az építtetők neveit jelző kőtábla. (DA, 2019)

Szöcs Károly és Török Mária által építtetett családi 1907. (34) számú kriptá. (DA, 2019)

A következő földszíni kriptát 1907-ben Szöcs Károly sörgyáros építtette, akinek emeletes háza 1902-ben a piactér északi házsorának a második polgári épülete volt (Dimény 2015: 280). A kriptá a régi temetőbejárattól jobbra húzódó, 1833-ban rakott fal mellett áll (1907. [34] számú kriptá). A kriptát Szöcs Károly (1855–1925) és Török Mária (1868–1937) közösen építtették a család számára. Ide temették többek között unokáját, Szóts Csaba Ubult (1927–2000) is, aki 1989 után több évig volt Kézdivásárhely polgármestere.

A Benkő Sándor-féle kriptától balra 1908-ban Nagy Dénes (1843–1909) kisbirtokos Sebesi Rozália (1846–1908) feleségének halála után felszíni sírboltot építtetett (1908. [35] számú kriptá). A kisméretű kriptá formájú építményt a régi földalatti sírbolt fölé alakították ki úgy, hogy továbbra is a földbe lehessen temetkezni. A rácsos ajtó mögötti

A Szöcs Károlyt által építtetett kriptán található kőtábla. (DA, 2019)

belső térben látható márványtáblán a korábban elhunyt Nagy Ezékiás (1822–1893), 1848–49-es főhadnagynak és egykori városi tanácsosnak és feleségének, Fülöp Annának (1822–1907) az adatai is olvashatóak. Nagy Dénes anyai nagyapja az 1836. [4] számmal térképre vetített sírboltot építõ Fülöp Sámuel *senator, consistor* volt. Valószínűleg örökösök hiánya miatt a sírboltot a református egyháznak adományozták, ugyanis tábla jelzi, hogy az egyház gondozásában áll. Egy újabb márványtábla tanúsága szerint a későbbiekben Kreniczki Károly (1908–1994) és felesége, Farkas Olga (született 1927-ben) tanítónõ sírhelye is itt található.

A Nagy Dénes által építtetett kriptában található kőtábla. (DA, 2019)

Nagy Dénes által építtetett 1908. (35) számú kripta. (DA, 2019)

Séra Imre által építtetett 1909. (36) számú kripta privat temető kertben. (DA, 2012)

1909-ben két újabb kriptával gyarapodott a református temető. Az egyiket Kézdivásárhely egy vagyonos polgára, Séra Imre asztalos, a város első temetkezési vállalkozója építtette, akinek piactéri lakóháza a főtér déli oldalán a 19. század utolsó éveiben épült (Dimény 2015: 280). Vagyonhiányát támasztja alá, hogy az ő családi sírboltja az egyedüli, amely a római katolikus temető rész szomszédságában, a Moldvába vezető országút mellett, kőkerítéssel körülvett nagyobb terület hátsó felében található (1909. [36] számú kripta). Magdolna lánya révén az 1960-as évek vége felé veje, dr. Kanabé Antal (1905–1966) orvos és unokája, a szintén orvos Kanabé Zoltán (1924–1967) is itt talált végső nyughelyet.

A Séra Imre által építtetett kripta kőtáblája. (DA, 2015)

A másik, 1909-ben épített családi sírbolt már a kriptasor alatti enyhén emelkedő területen létesült. Elsőként Nagy József épített ide részben domboldalba mélyített földszíni kriptát (1909. [37] számú kriptá). A kriptá már-
ványtábláján Ambrus Béla neve is olvasható, de neki csak az 1960-as években került a tulajdonába. Előbb 1948-ban Nagy Iván Lázárné váltotta meg, de korábban Nagy E. Pál és Nagy Dezső neve is feltűnik a nyilvántartásban.

A következő években az első világháború kitöréséig mindössze négy földszíni kriptát építettek a református temetőben. Három a kriptasor alatti domb lábánál, egy pedig a temető régi bejaratához közeli sík területen található. Mindegyik közepes méretű, terméskőből rakott építmény.

A Nagy József által épített kriptán található kőtabla.
(DA, 2012)

Nagy József által épített 1909. (37) számú kriptá.
(DA, 2019)

A Klein Árpád és Bathó Julianna által építtetett 1911. (38) számú kripta. (DA, 2012)

1911-ben Klein Árpád kádármester és felesége, Bathó Julianna is sírboltot építtetett a kriptasor alatti részen (1911. [38] számú kripta). 1965-ben Lázár Istvánné fizetett a sírbolt fenntartásáért, majd ugyanebben az évben Kirics Sándorné Bíró Anna nevére is adott temetkezési engedélyt az egyháztanács.⁴³

Egy évvel később, 1912-ben két egymással közfalas, hasonló kinézetű kriptát építettek az előbb ismertetett kriptától balra, egy kriptahely távolságra. A jobboldali családi kriptát Csiszár József (született 1838-ban) földbirtokos, egyházi pénztáros és felesége,

A Klein Árpád és Bathó Julianna által építtetett kripta kőtáblája. (DA, 2012)

⁴³ KREkL 1965. 03. 28. / 7.

Nagy Teréz (született 1876-ban) építtette (1912. [39] számú kriptá). A későbbiekben Csiszár József (1898–1978) fiuk és felesége, Bartos Anna (1908–1985) is ide temetkezett. A hozzá simuló hasonló kivitelezésű kriptát (1912. [40] számú kriptá) csak a rajta található felirat alapján tudtam azonosítani. Ennek alapján Bara Gergely (1906–1975) és neje, Orosz Matild (1912–1977) családi sírboltjaként lehet számon tartani, de az építési stílusjegyek alapján minden bizonnyal 1912-ben épült és az említett személyek csak utólag lettek a kriptá tulajdonosai.

A Bara Gergely- és a Csiszár József-féle kripták.
(DA, 2019)

Elöl a Bara Gergely-féle 1912. (40) számú kriptá, hozzá simulva a Csiszár József 1912. (39) számú kriptája. (DA, 2012)

Kovács Teréz által építtetett 1914. (41) számú kripta. (DA, 2019)

A temető réginek számító belterületén Bartha (Krancz) Gyula (1873–1913) Csernátfaluból (Brassó megye) származó, ágostai evangélikus hitvallású kereskedő felesége, Kovács Teréz (1877–1929) helyi református származású asszony 1914-ben, férje halála után építtette fel családi kriptájukat (1914. [41] számú kripta). A kripta az 1960-as évek végén még Bartha Gyula nevéen szerepelt a nyilván-

1915-ben a református egyháztanács Nagy Gerő énekvezér (kántor) javaslatára egy földalatti sírboltot is kialakított a harctéren megbetegedett és elhalt katonák számára a kriptasor temető utcai bejárata felőli részen.⁴⁴ Nem lehet tudni, hogy temettek-e valakit ebbe a sírboltba, de közel száz évvel később már nem tartotta számon a köztudat és a kovácsoltvas kerttel határolt helyet benőtte a bozót. 2014 végén felfigyelt rá egy katonai sírokat ápoló helyi társaság, amely rendbetette és egyházi támogatással emlékhellyé alakította.

Összegzőként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 20. század első két évtizedében a kriptaforma megváltozott, ugyanakkor visszaesett az építési kedv. Ennek az is lehet az oka, hogy a jómódú polgári családok többsége már korábban megépítette családi sírboltját. Ugyanakkor ez a periódus az, amikor temetőn kívül építettek impozáns temetkezési helyeket. Ebben az időszakban azonban már olyanok is tudtak kriptát építeni, akik nem álltak a társadalmi ranglétra felső szintjén.

⁴⁴ KREkL – I/24, 1915, 59 / 354–355. – a régi sírok nyilvántartásnál 357. számmal szerepel.

Az 1915 tavaszán kialakított földalatti sírbolt a környéken elhalt idegen katonák számára. (DA, 2019)

Dézsi Ferenc tímármester 1930 körül épített sírhelye a kriptasoron, az 1930. (31) számú kriptá. (DA, 2015)

Kriptaépítés 1920–1970 között

Az első világháború gazdasági nehézségei, majd az utána következő impériumváltás lelassították a dualizmus idejében fellendült építkezéseket Kézdivásárhelyen. Ez tapasztalható a református temetőben zajló építkezések esetében is. A költségesebb felszíni kriptaépítésről ismét a domboldalba mélyített sírboltok kialakítására tértek vissza, minek eredményeként a még szabadon lévő domboldali helyek is rendre beteltek.

A gazdasági és politikai megrázkódtatás, úgy tűnik, hogy csak 1930 táján kezdett oldódni, ugyanis hosszú szünet után ezekben az években alakított ki Dézsi Ferenc tímármester egy közepes méretű kriptát a Turóczi Mózes-féle sírbolt mellé (1930. [31] számú kripta). Az üres temetkezési helyet Boross Gyuláné Nagy Teréz vásárolta meg 1935-ben családja számára, melyet 1942-ben márványtáblával is megjelölt. Ebben a sírboltban találtak végső nyughelyet a Boross lányok férjei közül dr. Péter L. Amadé és dr. Fazakas Miklós ügyvédek is. Ugyancsak itt nyugszik dr. Laczkó Lászlóné született Boross Ibolya (1917–2004), kinek férje 1944-ben a második világháború áldozata lett.

Dr. Laczkó László ügyvéd emléket egy ugyancsak 1920 után kialakított sírbolton lévő márványtábla őrzi. A korábbival ellentétes oldalon, a temető délnyugati domboldalában, a tímár és a Benkő Pál-féle sírboltok közötti részen Szócs János cipész alakított ki sírboltot, (1936. [42] számú kripta) melyet 1936-ban Laczkó Ágnes vá-

Szócs János cipésmester által építettett 1936. (42) számú kripta. (DA, 2015)

Cosma Romulus és Kónya Balázs nevekkel azonosított 1961. (30) és 1960. (29) számú kripták. (DA, 2019)

sárolt meg a család számára.⁴⁵ A közepes méretű kriptába a Laczkó, a Bene, a Török és a Werner család tagjait temették, de itt talált végső pihenésre a budapesti születésű vitéz Mező Ferenc tartalékos zászlós is, aki 1944-ben Kászonjakabfalván esett el.⁴⁶

A következő kriptaeépítési hullám az 1940-es évekre tehető. Ezeknek a kriptáknak nem ismerjük a pontos építési évét és a hiányos nyilvántartások alapján is csak találgatni tudunk.

A keleti domboldal kriptasorán egymás mellett található két adat nélküli kisméretű sírbolt. Mindkettő építési éve ismeretlen. Feltehetően ezek is a két világháború közötti időszakban létesültek. Az egyik Kónya Balázs családi sír-

A Kónya Balázs családi sírboltján található címeres márványtábla. (DA, 2092)

⁴⁵ KREkL – 1936, 15

⁴⁶ Az erre vonatkozó emléktáblát 2014-ben helyezte el a kriptá falán az Erdélyi Történelmi Vitézi Rend.

boltjaként van megjelölve (1960. [29] számú kriptá). A bejárat fölötti márványablán a családi címer is látható, de a tulajdonosról és az ide temetettekről egyelőre nincs információ. A másik kriptá az 1920-as évek végétől városi tanácsosi tisztséget viselő román származású Cosma Romulus sírboltjaként lett megjelölve (1961. [30] számú kriptá). A bejáratú rácsos ajtón az 1961-es évszám látható, ami a kriptá formáját tekintve egy későbbi átalakítás eredménye.

A délnyugati domboldalban is található egy hasonló korú sírbolt, melyre vonatkozóan nem találtam adatokat a nyilvántartásban, de a rajta lévő márványablák már több eligazítást nyújtanak (1942. [43] számú kriptá). A Laczkó-féle kriptá mellett álló közepes méretű sírbolt többek között özvegy Csiszár Pálné örvéndi Kovács Ilona (1870–1940) és Kozma Dénesné Kovács Amália (1852–1942) hamvait őrzi.

A tímár és Benkő Pál-féle kripták között az 1940-es évek elején még kialakítottak három domboldalba mélyített sírboltot, melyekről már a temetőben lévő sírok nyilvántartójában is találtam adatokat. Az egyik eredetileg Török Andor tulajdoná volt, melyet 1942-ben Tarcsi Gyula kovásznai szobafestő segéd vásárolt meg (1965. [45] számú kriptá). 1968-ban egy ugyancsak kovásznai lakhelyű személy, Lőrincz Károly még fizetett a kriptá fenntartásáért, de ezt követően nem gondozta senki, így Tóth Kálmánné Nagy Irénke vásárolta meg a családja számára.⁴⁷

Az egykor dr. Török Andor polgármester tulajdonában lévő 1965. (45) számú kriptá. (DA, 2014)

⁴⁷ KREkL – I/43, ***, 189 szám / nincs oldalszám

Fetés Ödönné Jancsó Irénhez köthető 1966. (46) számú kriptá. (DA, 2014)

1977 között egymás mellé három földszíni kriptát építettek. 1974-től 1980-ig pedig a tímár kriptá jobb oldali részén található domboldalt is szorosan egymás mellé épített kriptákkal töltötték be, összesen tíz családi sírboltot alakítva így ki. Ez már az az időszak, amikor a régi református temető annyira feltelt, hogy az addig üresen álló országútig terjedő részt is megnyitották a temetkezés számára. Az 1980-as évek folyamán ennek a temetőrésznek a jobb és bal oldalán is kialakítottak egy-egy újabb kriptasort. Az 1970-es évektől kialakuló temető és kripták vizsgálatával a jelen felmérés nem foglalkozik.

Az előbbi kriptától balra található sírboltot a kezdeti nyilvántartásban a Jancsó család tulajdonaként jegyezték be, melyet később özv. Fetés Ödönné született Jancsó Irén váltott meg (1966. [46] számú kriptá). Halála után 1966-ban ide temették, melynek emlékét az ajtó fölötti márványtábla őrzi.

A tímár kriptától balra lévő legközelebbi és egyben a kriptasor utolsó sírboltja eredetileg a Nagy Gyula vendéglős tulajdona volt, melyet előbb özvegy Földi Istvánné, majd 1967-ben özvegy Boda Gézánné váltott meg (1966. [47] számú kriptá).

Összegzésként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az első világháború utáni kriptáépítés a korábbi időszakhoz viszonyítva lelassult. Többnyire az 1930-as és 1940-es évek fordulóján indult újra a sírboltok építése, melyeket a temető két dombos részén található üres helyekre alakítottak ki. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az építetők között megjelennek a kézműves társadalom képviselői, akik azonban rövid idő elteltével, sokszor használatba vétel előtt lemondanak róluk.

Az 1970-es évek elejétől ismét fellendült a kripták építése. A keleti kriptasor alatti részen 1973–

Az 1920 és 1970 között kiépült kriptasor. (DA, 2015)

Az 1970 után épített kripták. (DA, 2016)

Összegzés

A 2014–2015-ben végzett kutatással elkezdődött a kézdivásárhelyi református temetőnek a szakszerű felmérése. A temető térbeli fejlődésének vizsgálata során számos eddig ismeretlen adat került elő a temető kialakulására vonatkozóan. Térkép készült a temetőről, feltüntetve rajta 362 sírhelyet és 403 régi sírjelt, melyek sorsa a későbbiekben követhető és felügyelhető lesz. Továbbá a kutatás fontos hozadéka lehet, hogy segítséget nyújthat a református egyháznak az elhagyott sírhelyek újra eladásakor. Az új tulajdonosok figyelmének a felhívása a sírban nyugvó személyek kegyeletének a megőrzésére és a régi sírkő ápolásának fontosságára a temető egészére jó hatással lehet.

A jeles személyek sírhelyeinek megjelölése és ápolása már a helyi közösség feladata kell legyen. A kutatás ebben is segítségét nyújthat azzal, hogy irányt mutat és megjelöli az arra érdemes személyek nyughelyét. Az elkészült térkép segítségével pedig könnyen beazonosíthatóvá és visszakereshetővé váltak a sírok és sírkövek.

A kézdivásárhelyi református temető a 19. század polgári átalakulásainak egyik látványos lenyomataként is értelmezhető. A temetkezési helyek földalatti sírbolttá, ill. kriptává való változtatása a korábbi nemesi hagyományok szélesebb körben való átvételének köszönhetőek. Nem véletlen tehát, hogy 1829-ben elsőként egy nemesi rangon lévő személynek állítottak monumentális síremléket Kézdivásárhelyen. Az utána megjelenő, épületszerű előfallal rendelkező sírboltokat már a jómódú polgári családok készítették maguk és családtagjaik számára. A szórványos megjelenésből látszik, hogy kezdetben még csak a város közéletében fontos szerepet játszó személyek tértek át erre a temetkezési formára, feltehetően ezzel is hangsúlyozva a társadalomban betöltött szerepüket és nem utolsó sorban igazolva anyagi helyzetüket.

Az egyháztanács 1863-ban hozott rendelete már arra a közösségi igényre válaszol, amely a sétatér hiányának pótlásán túl az újabb sírboltépítéseknek is teret enged. A sírboltok gyarapodása és a kriptasor kiépülése egybeesett a város főtéri polgári épületeinek átalakulásával. Az első világháború kitöréséig Kézdivásárhely vagyonos polgárai voltak azok, akik az építkezéseket fontosnak tartották. A 20. század elejétől a domboldalba mélyített kisebb-nagyobb előfallal zárt sírboltok mellett megjelentek a sík felületen épített házjellegű kripták is. Az egyébként drágább kivitelezésű temetkezési helyek közül hármat a temetőn kívül létesítettek. A főnemesi családokra jellemző saját birtokon építtetett kriptá mintájára elsőként Molnár Józsiás és Gál Emília mauzóleumot állított a város számára sétatérnek átadott kertjük végében.

Báró Szentkereszty Stephanie-nak, a korszak legjelentősebb közéleti szereplőjének végakarata szerint sírboltja fölé kápolnát emeltek az általa alapított Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet udvarán.

Az első világháború utáni időkben a sírbolt- és kriptaeépítés lelassult. Az 1930-as évek végén indult be újra és azt tapasztaltuk, hogy ekkor már a középosztály képviselőit is ott találjuk az építetők között. Ezek száma a későbbiekben olyan mértékben növekedett, hogy az 1960-as évek végétől már ők lettek többségben a kriptaeépítők.

A kutatás eddigi eredményein túl marad még megválaszolandó kérdések. Például tudjuk, hogy a kripták építésére vonatkozó kérés több esetben a hozzátartozó halálát követően lett benyújtva az egyháztanácshoz. Kérdés tehát, hogy addig, amíg elkészült a kriptá, hova temették el a halottat?⁴⁸ Ez első látásra feltételezi a későbbi újratemetést, vagyis a holttest ideiglenes helyéről a véglegesbe való mozgatását. A régi családi sírhelyeket kik használták tovább? Ezekre és sok más kérdésre a későbbi kutatás során keresem a választ.

⁴⁸ Például az 1874. (16) és 1874. (17) kripták esetében.

Levéltári források

A kézdivásárhelyi református egyházközség levéltára (KREkL)

- Presbiteri jegyzőkönyvek 1834–1920 között
- I/43 – A temetőben lévő sírok nyilvántartása 1921–1967 között
- Az 1967-ben új regiszterbe átírt és újraszámozott temetőben lévő sírok nyilvántartása

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL)

- Református egyházi anyakönyvek 1734–1908

A Kézdivásárhelyi Polgármesteri Hivatal anyakönyvei 1895-től (KPHA)

A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum irat- és fotótára (ILCM)

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum irat- és fotótára (SZNM)

A forrásként használt újságokat a szövegben hivatkozom, a rövidítések feloldása:

- H – *Háromszék*, KV – *Kézdivásárhely és Vidéke*, N – *Nemere*, Sz – *Székelyföld*, SzH – , SzK – *Székely Közlöny*, SzU – *Székely Ujság*.

Szakirodalom

Bakk Endre

1895 *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok Története*. Nyomatott ifj. Jancsó Mózes könyvnyomdájában, Kézdivásárhely.

Boga Olivér

1991 *A Kézdivásárhelyi Városi Kórház és a Szentkeresztyi Stephanie Kórház Alapítvány monográfiája*. Kézdivásárhelyi Múzeum, Kézdivásárhely.

Csősz-Szabó István

1986 *A tiszaladányi temető és a temetés*. In: Viga Gyula – Szabadfalvi József (szerk.): *A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 122.

Deák Ferenc Loránd

2009 *Temetkezési és halottas szokások Csernátonban és környékén*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Demeter Lajos

2007 *A háromszéki temetők jelképvilága*. In: S. Lackovits Emőke – Szócsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 373–409.

Dimény Attila

1997 *Padmalyos temetkezés Kézdivásárhelyen*. In: Boér Hunor (szerk.): *Acta 1996. II*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 183–188.

2015 *A dualizmus kori polgári magánépületek és bérházak Kézdivásárhelyen*. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 275–286.

2017 A kézdivásárhelyi református temető kulturális öröksége. In: Tóth-Bartos András (főszerk.): *Acta Siculica 2016–2017*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 469–502.

2018 *A polgárosodás társadalmi és kulturális hatásai Kézdivásárhelyen (1750–1944)*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Féder Zoltán

2006 *Zsidók Háromszéken. Történelmi adat- és szöveggyűjtemény 1690–2004*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Fóris Pál

1972 Adatok az erdélyi fényképezés történetéhez. A fényképezés elterjedése Kovászna megyében. In: Székely Zoltán (szerk.): *Aluta*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 137–152.

Gaal György

2006 *Tört kövön és porladó kereszten. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*. Stúdium Kiadó, Kolozsvár.

Hamvay Péter

2017 Lehet-e múzeum a sírkert? Temető, panteon, parcella. In: Gréczi Emőke (főszerk.): *Múzeumcafé 61. (5) Kert, a táj mint műemlék*. Kultúra 2008 Nonprofit Kft., Budapest, 57–75.

Kinda István

2016 *Homokkőbe faragott múlt. Havadtő régi sírkövei*. Székely Nemzeti Múzeum – Pro Havadtő Egyesület, Sepsiszentgyörgy.

Kunt Ernő

1978 *Temetők az aggteleki-karszt falvaiban*. (Studia Folkloristica et Ethnographia, 3). Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Péter János (szerk.)

1914 *A Székelyföld és székely nagyjaink*. Turóczi István kiadása, Kézdivásárhely.

Potsa József (szerk.)

1899 *Háromszék Vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére*. Nyomatott a Jókai-Nyomda-Részvénytársulat Nyomdájában, Sepsi-Szent-Györgyön.

Pozsony Ferenc

2016 Kalotaszegi sírkövek. In: Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Kavcsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. DE Néprajzi Tanszék – MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, Debrecen, 229–249.

Sávai János

1997 *A székelypöldi katolikus plébániák levéltára*. I–II. Agapé Kft., Szeged.

Szócs Géza

2010 *Az iskola hangja*. Magánkiadás, Kézdivásárhely.

Tátrai Zsuzánna

1987 *Sír címszó* In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. 4. (N–Szé). Akadémiai Kiadó, Budapest, 446–447.

Tóth Szabolcs Barnabás

2015 A helyi elit szerepe a háromszéki közművelődési intézmények életében a dualizmus korában. In: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Elitek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Háromszék Vármegye Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 82–124.

Vajna Károly

1942 A Kézdivásárhelyi Kaszinó 90 éves múltja. In: *Kézdivásárhelyi Kaszinó 100 éve*. Turóczy Nyomda, Kézdivásárhely, 3–35.

Rezumat

Moștenirea culturală a cimitirului reformat din Târgu Secuiesc

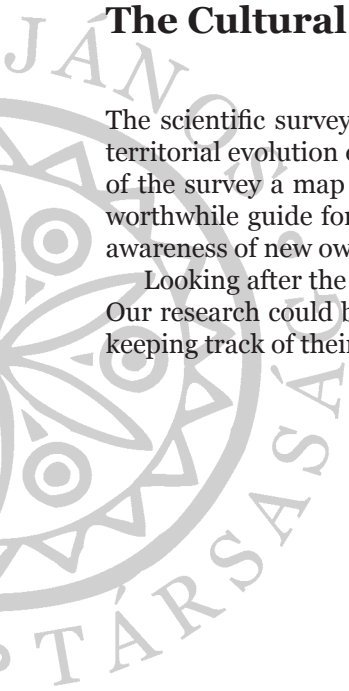
Prin cercetările efectuate în anii 2014-2015 s-a început prelucrarea sistematică a datelor despre cimitirul reformat din Tg. Secuiesc. Analiza evoluției teritoriale a necropolei a rezultat o abundență de date noi. Pe parcursul analizei s-a urmărit elaborarea unei hărți, pe care au fost marcate 362 de morminte și 403 locuri de morminte. Cu ajutorul acestuia vom putea urmări soarta mormintelor din cimitir. Totodată rezultatele cercetării pot fi folosite și de Biserica Reformată la marcarea mormintelor părăsite, și repartizarea lor noilor proprietari. Atragerea atenției asupra pietății față de decedați, și îngrijirea mormintelor vechi poate fi benefică pentru întregul cimitir. Pe de altă parte cercetarea poate veni în ajutorul administrației locale în efortul său de a proteja și îngriji mormintele personalităților istorice locale. Cu ajutorul hărții elaborate în cadrul cercetării noastre aceste morminte pot fi identificate cu ușurință.

Abstract

The Cultural Heritage of the Protestant Cemetery in Kézdivásárhely

The scientific survey of the Protestant cemetery in Kézdivásárhely was made in 2014-2015. The research upon the territorial evolution of the necropolis has resulted in an abundance of new data regarding its formation. In the course of the survey a map has also been elaborated, on which we have marked 362 tombs and 403 graves. This map is a worthwhile guide for the local Protestant church in keeping track of the graves, but it could also help in raising the awareness of new owners to enshrine the memory of the deceased.

Looking after the tombs of important historical personalities falls under the responsibility of the local community. Our research could be a valuable aid in this effort, in that it identifies the noteworthy personalities, pinpointing and keeping track of their tomb.

A kézdivásárhelyi régi református temető, annak ellenére, hogy folyamatosan használatban van, még mindig a 100–150 évvel ezelőtti helyi társadalom lenyomata. Részben a nagy számban megmaradt 19. századi sírkövek, részben a sokkal időtállóbb kriptáknak köszönhetően a város polgári átalakulását lehet nyomon követni a temető segítségével. Mint bármelyik használatban lévő temető, a kézdivásárhelyi református sírkert is folyamatosan változott, de ez az átalakulás az utóbbi évtizedekben felgyorsult.

A vizsgált temető a város legrégebbi temetkezési helye, melyet közel huszonöt éve a helyi társadalomtörténeti kutatásaim egyik fontos forrásaként vizsgálok. Az eredményesebb kutatás érdekében a temető kulturális örökségének módszeres feltárására 2014–2018 között került sor a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi senior pályázatok támogatásával. Előbb a temető térbeli fejlődését vizsgáltam a 18. századtól az 1970-es évek végéig. A terepkutatás során felmértem a temetőt, beazonosítottam és térképre vetítettem a régi sírjeleket, majd a város jómódú polgárainak sírboltjait és kriptáit dokumentáltam. Ezt követően korábbi kutatásaimra támaszkodva a jeles kézdivásárhelyi személyek sírhelyeinek behatárolása és térképen való megjelölése is elkészült.

ISBN 978-606-9015-08-7

